

TARTU RIIKLIK ÜLIKOO L

NSV Liidu ajaloo kateeder

T a i v o S i l l a r

PUHJA KULTUURIELU ARENGUST XIX SAJ.

KESKPAIGAST KUNI XX SAJ. 40.AASTANI

Diplomitöö

Juhendaja: Sulev V a h t r e

ajaloodoktor, professor

Tartu 1974

SISSEJUHATUS.

Käesolev teema hõlmab küllalt pikka perioodi. Puhja üldises kultuuriloos. Töös püütakse anda üldistav läbilõige väga mitmesuguste kollektiivide ja üksikute silmapaistnud kultuuritegelaste tegevusest. Teema valiku põhjustasid peamiselt kaks järgmist momenti: kuna autor töötab Eesti Raadio ja Televisiooni Sümfooniaorkestris orkestrandina, siis mõjutasid nimetatud teema valikut suurel määral erialased kalduvused. Selle tõttu tundusid muusika ja üldse kultuuriprobleemid eriti südamelähedastena. Ka viimaste kursuste kursusetööd on puudutanud analoogilisi küsimusi. Nii kujunes eelnevatest sellelaadsetest katsetustest välja ka antud teema valik. Et nimetatud probleemid hõlmavad kunstiajaloo teatud valdkondi, siis püüdis autor ühendada nii muusiku kui ka kujuneva ajaloolase võimeid selleks, et tulevikus analoogilistel teemadel oma huvi muusika ja kunstiprobleemide uurimisega rahuldada.

Nimetatud probleemidega teemad pole iseendast uued. Sellelaadseid töid on ilmunud paljude Eesti maanurkade kohta. Nii on TRÜ 1960.a. diplomand A. Viigi kirjutanud diplomitöö teemal "Haridus ja kultuur Tormas XIX sajandil", M.Reinfelt "Kanepi kihelkonna kultuuriloost XIX - XX sajandi alguseni",

E.Kessel kirjutas 1965.aastal töö "Kultuuriliste Seltside tegevus Eestis aastail 1869-1885." jne.

Teiseks andis indu nimetatud teemaga tegelemiseks Eesti muusikaliteratuuriga tutvumine. Mitmed üldtuntud kultuuritegelased nagu näiteks helilooja A.Läte, puhkpilliorkestrite asjatundja D.Wirkhaus, teatritegelane K.Menning jt. on lühemat või pikemat aega elanud ja töötanud Puhjas, ning ainuüksi selliste faktide leidmine viis mõttele võimalikust aktiivsest kultuurilisest tegevusest nimetatud maanurgas. Tähelepanelikum vaatlemine kinnitas arvamust, et Puhja elas tõepoolest vaadeldaval perioodil küllalt intensiivset kultuurielu. Sellele aitas suurelt osalt kaasa rahva küllalt kõrge elatustase, eriti kehtib see võrdlustes läänemaaga. Muidugi ei saa väita, et kogu rahvas elas jõukalt. Näiteks esimestest pasunakooridest said osa võtta ikkagi need, kel oli rohkem vaba aega ja isiklikud instrumendid. Viimaste hind käis aga kehvikutele üle jõu ... Puhja kultuurielu areng on üks osa üldisest ärkamisaja liikumisest; ärkamisaja liikumine sai omakorda märgatava alguse ja ulatuse just Lõuna-Eesti rajoonidest, kus talude pärisestostmine algas varem kui mujal Eestis ja kus majanduslik tõus ning sellest tulenev jõukuse kasv olid haridus- ja kultuurielu suhteliselt kiire tõusu tähtsateks eeldusteks.

Kasutatud allikmaterjalidest seisid nimetatud töös esikohal arhiivimaterjalid. Väga mahukas

sisuline materjal asub ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis (ORKA-s) kust autor leidis mitmeid huvitavaid dokumente Puhja Laulu- ja Mängu Seltsi, Puhja Haridusseltsi, mitmesuguste Puhjat külastanud külaliskollektiivide kohta. Autori töötamisele nimetatud dokumentidega mõjus värskendavalt veel see, et paljud säilitusühikud leidsid esmakordset uurimist. Näite- na võib siinkohal tuua puhjalaste palvekirja Liivimaa kindralkubernerile, mitmeid originaalseid peokuulutusi, millest õnnestus fotokoopiaid teha ja lisada tööle.

Tallinna Teatri- ja Muusikamuuseumi fondidest seisis uurimismaterjalina tähtsal kohal A. Arraku käsikiri selt- si tegevuse kohta, samuti kodulooüuri ja pastor I. Lääne kirjapanekud, muusikamuuseumile saadetud kirjad, üksikud fotod jne. Nimetatud fondidest on saadud ka põhiline puhk- pilliorkestrit käsitlev materjal koos fotodega. Puhja puhkpillimuusika arengut aitas nimetatud fondide kõrval valgustada veel T. Luhatsi vastavasisuline artikkel, mis ilmus 1970. aastal väljaantud "Tartu rajoonis. Kodu- uurijate seminari kokkutulek 7.-10. juulini 1970" ettekan- nete kokkuvõttes.

Põhiline perioodikas ilmunud teemakohase materjali läbitöötamine sai võimalikuks Tartu Kirjandusmuuseumi vahendusel, väheldast lisa pakkus koguteosega "Eesti I" tutvumine, kuid vaadeldava kihelkonna kohta puudus seal autorit huvitav materjal. Vaatamata kogu Puhja kohta käiva materjali suurele mahule ei saa öelda, et töö oleks valmi- nud lünkadeta. Mõned perioodid, mida autor oleks soovinud näha põhjalikemana (eriti näiteringi tegevust puudutav mater- jal), jäid liialt pealiskaudseteks, kuna konkreetne materjal puudus. Seltsi mahukas kirjavahetus paljude kunstikollektiividega ei luba veel elavat ülevaadet üksikutest asetleidnud üritustest, kuna

nimetatud kirjad käsitlevad põhiliselt organisatoorseid küsimusi. Selle tõttu on ürituste sisu valgustavaid dokumente väga vähe või kui on, siis tihti lakoonilised ja ametlikud ning kuivad; selliste lisamine antud tööle tundus autorile liiga ilmetuna.

Tulenevalt allikmaterjalide seisukorrast on töö jaotatud neljaks peatükiks, mis kohati on leidnud jagamise alapealkirjadeks. Peatükide koostamisel ei püüdnud autor teadlikult kinni pidada rangest kronoloogilisest järjestusest sel lihtsal põhjusel, et mitmesuguste laulu-, mängu- (s.o. näite-) ja pillimängugruppide tegevused on ajaliselt üksteisega läbipõimunud. Selle tõttu seisab esikohal temaatiline jaotus, mis aga ei välista töö teatud kronoloogilist järjepidevust.

I peatükis antakse lühike ülevaade rahvuslikku kultuuri ^{suhtumisest} ja selle tõlgendamisest ajajärgu mitmesuguste juhtivate tegelaste poolt. Lisatakse juurde V.I. Lenini seisukoht rahvusliku kultuuri mitmepalgelisest iseloomust.

II peatükk hõlmab perioodi XIX saj. keskelt kuni Puhja Laulu- ja Mängu Seltsi asutamiseni. Võimaluse korral on peatatud ka koolioludel, sest tihti on koolielu otseselt seotud muu kultuurilise tegevusega.

III peatükis antakse ülevaade Puhja näiteringi ja operetitrupi tegevusest, aga samuti Puhja Haridusseltsi üldisest tegevusest mitmesuguste tegelaste ~~hinnangute~~ ~~xxx~~ põhjal ja külaliskollektiivide hinnangute põhjal.

Peatükile on lisatud mitmeid peokuulutuste fotokoopiaid, mis autori poolt on jäetud teadlikult kommenteerimata. Põhjendus seisneb selles, et napp arhiivimaterjal nimetatud žanri kohta ei paku rohkem uut ega huvitavat kui seda on võimalik väljalugeda juurdelisatud koopiatelt. Autori arvates pakub dokumentide selline esitamisviis ajastule rohkem iseloomulikke värve ja jooni kui nende kuiv ja võib-olla mitte-midagi ütlev mehhaaniline kirjeldamine.

IV peatükk valgustab puhkpilliorkestri ja ka A.Läte tegevust Puhjas. Illustreeriva materjalina kasutatakse rohkesti fotokoopiaid.

I PEATÜKK

Eesti rahvuskultuuri hindamisest kapitalistlike suhete kujunemise perioodil

Kapitalistlike suhete valitsevaks muutumise protsess Eestis XIX saj. 60-ndaist aastaist kuni 80-ndate aastateni toob suuri muutusi maa majanduslikku, sotsiaal-poliitilisse ja kultuurilisse ellu. Seoses kodanluse klassi tekkimisega ja selle võitlusega feodalismi vastu tekib ka põhimõtteliselt uus suhtumine rahvuskultuuri. Noor tõusev kodanlus, kes võitleb feodalismi vastu ning on sel ajajärgul eesrindlikuks klassiks, püüab tegelikkust mõista ratsionaalselt, ta on huvitatud selle realistlikust tunnetamisest ning kunstielus selle realistlikust reprodutseerimisest. Toetudes saavutatud teadmiste tasemele on alati eesrindlik olnud ka ekspluateeritavate klasside maailmavaade ja samuti nende klasside vaimne looming. Viimases näeb nüüd tõusev kodanlus, kuivõrd ta on oma taotlustes järjekindel, ideoloogilist võitlusrelva oma sihtide saavutamisel ja seepärast hakatakse huvi tundma rahvaloomingu, hariduse ja kultuuri vastu lähemalt. Ajajärgu positiivsed esindajad mõistavad õigesti rahvaloomingu sisulisi väärtusi ja kasutavad seda edukalt võitlusrelvana feodaalsete igandite vastu võitlemisel (Eestis Faehlmann, Kreutzwald, Jakobson). Feodalismi igandeisse leppivalt suhtu -

vad elemendid suhtuvad rahvaloomingusse kas täieliku põlgusega või ignoreerivad selle tõelisi väärtusi. Nii avaldub folkloorisse kui töötava rahva kunstiloomingusse suhtumisel ilmekalt ühe või teise tegelase klassisümpaatia... Rahvuslik kultuur on oma olemuselt mitmepalgeline. V.I. Lenin iseloomustas rahvusliku kultuuri mitmepalgelisust järgmiselt: "Igas rahvuslikus kultuuris on ka või väljaarenematud demokraatliku ja sotsialistliku kultuuri elemendid, sest igas rahvuses on töötavad ning eksploateeritavad hulgad, kelle elutingimused paratamatult tekitavad demokraatlikku ja sotsialistlikku ideoloogiat. Kuid igas rahvuses on ka kodanlik kultuur (enamasti aga veel mustasajaline ja klerikaalne) - sealjuures mitte ainult "elementide" näol, vaid valitseva kultuuri näol. Sellepärast "rahvuslik kultuur" üldse on mõisnike, pappide, kodanluse kultuur" ¹

"Rahvusliku kultuuri loosungi tähenduse määrab antud maa ja kõigi maailma maade kõigi klasside objektiivne vahekord". ²

"Seades üles "demokratismi ja ülemaailmse töölisliikumise internatsionaalse kultuuri" loosungi, võtame me igast rahvuslikust kul-

¹ V.I. Lenin. Teosed, kd. 20, lk. 8.

² samas, lk. 9.

tuurist ainult tema demokraatlikud ja tema sotsialistlikud elemendid, võtame nad ainult ja tingimata vastukaaluks iga rahvuse kodanlikule kultuurile, kodanlikule natsionalismile".¹

Eesti rahvusliku liikumise märgatavat algust ning rahvusliku kultuuri sünni võime hakata lugema alates Friedrich Robert Faehlmanni (1798-1859) tegevusest. Rahvaloomingu kogumise ja kasutamise seisukohalt on tähtis, et Faehlmanni algatusel asutati aastal 1838 Õpetatud Eesti Selts, mille sekretärina ja aastast 1843 kuni surmani ta nimetatud seltsi esimeheks oli. Seltsi ülesandeks oli koguda ja trükkida eesti rahvaluult, arendada eesti keelt ning soetada rahvakeelseid raamatuid. Seltsi üheks kõige tähtsamaks tööks oli rahva eepose "Kalevipoeg" väljaandmine. "Kalevipoja" saamislugu moodustab tähtsa lüli eesti rahvusliku kultuuri arenemises. Faehlmann on oma kirjanduslikes teostes palju kasutanud folkloorset materjali. Ta pöördus selle allika poole selleks, et selle materjali abil esile tõsta eestlaste heroilist minevikku, näidata nende muistsel rahvuslikku sõltumatust ja nende sangarlikku võitlust anastajate vastu. Seda kõrvutas ta valitseva reaalse olukorraga - majandusliku ja rahvusliku rõhumisega. See oli rõhutatud rahva õhutamine võitlusele vabaduse, sõltumatuse eest.

¹ V.I. Lenin. Teosed, kd. 20, lk. 8.

C. R. Jakobson oli esimene, kes juhtis tähelepanu sellele, et eesti muusikakultuur peab baseeruma rahvamuusikalisel alusel ning selle arendajad peavad olema eesti omad heliloojad. Arusaadav, et ainult sellisel baasil põhinev muusika võis haarata laiemaid rahvahulki ning intensiivistada võitlust feodaalse ja reaktsioonilise kodanluse ideoloogia vastu. C. R. Jakobson astub ka praktiliselt samme eesti rahvaviiside kasutamiseks heliloomingus. Kõigepealt on ta ise üles kirjutanud eesti rahvaviise. Koorile on neid seadnud A. Kunileid. Teiseks annab C. R. Jakobson välja koorilaulude kogu "Vanemuine Kandle Healed" 1869. ja 1871. aastal. Eessõnas, kus C. R. Jakobson idealiseerides muistset orjastajaist vaba aega kaasajale, kirjutab ta kokkuleplaste, saksa kultuuri kummardajate kohta: "...neid (s.t. eesti laulusid) ei võtta praeguse eesti poegadest veel palju kuulda, sest võeral vaimul ja viisil valatud sortsipunutused on neil ikka veel armsamad, kui omad enesed kallid laulud eesti metsa kohinast ja eesti vägeva meeste tegudest".¹ Eessõna lõpus kirjutab autor tulevikuperspektiivide kohta: "Loodame, et see eesti laulutalv pea otsa saab olema lõppenud ja üks uus lauluaeg peale hakanud, kus vana eesti vaimuvägi

¹ C.R. Jakobson. "Vanemuine Kandle Healed" 1969, lk. 5 ja lk. 6.

ükski meie laulikuid juhib, ning meil enam tarvis ei ole, võeraid ehteid kandes oma enese loomust ära salata..."¹... Eesseisvas raamatus, aga saavad lauljad ükski eesti laulusi ja eesti viisisi leidma, kes kõik Eestlastest on luuletud ja lauldud."²

Rahvamuusika tähtsuse ja kasutamise kohta on väga õigeid mõtteid avaldanud C.R. Jakobsoni mõttekaaslane Aleksander Thomson. Mihkel Veske poolt toimetavas ajajärgu progressiivsemas kuukirjas "Oma maa" ilmunud artiklis Aleksander Thomson kirjutab, et "... igal haritud rahval on nüüd oma muusika. Seda tema mõistab kõige paremine ja armastab kõige enam." ³ "... Kus kunstnikud sel teel edasi astuvad, seal läheb kõige enam nende töödest jälle rahva sekka tagasi ja laiendab rahva laulu piiri. Nõnda õpib kunstnik rahvalaulust ja rahva laul kasvab kunstniku töö läbi." ⁴ Thomson leiab, et ka Eesti muusikakultuur peab põhinema rahvamuusikalisel baasil. Neis lauludes on "... enam sees, mis eesti südame tungib, kui kõigis teistes võerastes lauludes kokku võetud." ⁵

¹ A. Thomson. "Oma maa" nr. 8, 1884. a., lk. 184/6

"Rahva lauluviiside tähtsusest"

² Samas, lk. 184/6

³ Samas, lk. 184/6

⁴ Samas, lk. 184/7

⁵ Samas, lk. 184/7

Eesti muusikakultuurile vastandab ta meil tollal reaktsiooniliste ringkondade poolt levitatavat liedertafelikku laulurepertuaari ning kurdab kahetsusega, et seda nii palju lauldakse. Viimast pooldas ja õhutas oma tegevusega eriti J.V. Jannsen. Tema "Eesti-lehele" esitatud 125 laulu koos sõnade ja viisidega teenivad nagu Jannseni sõnadeni tähelepanu kõrvalejuhtimist ühiskondliku elu aktuaalsetest ja põletavatelt päevaprobleemidelt. Üldse oleks tulnud tema arvates eestlastel eeskujuks ning omaks võtta saksa kodanluse poolt levitatav liedertafelik laulurepertuaar. Näiteks kirjutab ta "Eesti Postimehes"

"Tõssi on küll, et parrema laulude polest alles suur puudus on, mis kodo ja kolis nelja heälega laulda sünniks, aga seäl peavad armsad laulo õpetajad isse nõu pidama, parremaid saksa kele laulusid kokko ot-sima ja nodi järrele seädima..."¹ Aido raidu, hellad vennad", "Küllä neiud noorukesed", "Terre ella ämma eite" ja muude nende sarnased, nimmetakse ka lauluks, agga ei sanna, ei õiget viit, ei arro ega otsa, sanna seält, teine teält kokko pandud, nagu paigatud torru pill ja see peab laul olema? Iggal mehhel ommad sõnad ja omma viis, teine kõristab m, teine kogutab jähele, saggedast kolm neli korda üht ainust sanna, see peab laul olema? Seddasugust laulo võib kõrtsi ukse ees ja

külla kiige peal kuulda, aga ta paneb kõrvad uga-
ma ja aiab, nagu suitsoving pea valutama." ¹

Vaatamata vasturääkivatele arusaamadele rah-
vuskultuuri tõlgendamise osas üksikute juhtivate
tegelaste poolt, elustusid massides progressiivsed
rahvusliku kultuuri vormid, mis minevikust leidsid
tee kaasaega ning mille baasil paljudes kohtades
üle Eesti hakkasid XIX saj. keskpaiku tekkima rah-
vuslikku kultuuri viljelevad grupid. Rahva loomin-
guline talent leidis rakenduse väga mitmesugustes
vormides. Peab aga lisama, et esimesed suuremad
laulu ja instrumentaalmuusika kollektiivid tekki-
sid kirikute, vennastekoguduste ja teiste vaimulike
asutuste juurde kuna tol ajajärgul omasid nad suu-
remat organiseerivat ja materiaalist jõudu. Alg-
selt oli suurem osa kultuurilisest tegevusest põ-
hiliselt religioosse iseloomuga, kuid sedavõrd
kuivõrd arenes rahva haridustase ja teatud määral
ka majanduslik olukord, tekkis mitmeid loomingu-
lisi gruppe ka väljaspoole religioosseid asutusi.
Üha enam hakkab arenema ilmalik kunst. Mitmesuguste
seltside loomine ja nendesse koondumine alates XIX
saj. keskpaigast loob märksa laiemad võimalused
kunstikollektiivide ja üldse rahvuskultuuri vaba-
maks arenguks.

¹ "Perno Postimees" nr.14, 1857.a., lk.3.

II PEATÜKK

Kultuuri-ja hariduselu areng kuni Puhja Laulu ja Mängu Seltsi asutamiseni Tagasivaade Puhja kaugemasse minevikku

Puhja asub Tartu- Viljandi maantee ääres looduslikult kaunis kohas. Nime on Puhja saanud seal varem asunud küla järgi. Vanade dokumentide järgi on Puhja kohanimi kirjutatud väga mitmel viisil: Puigia, Pujen, Pohja, Poxha, Poja jne. Esimesed andmed Puhja kohta ulatuvad küllalt kaugesse aega. Mõned kilomeetrid Tartu poole asub kaunis Kavilda ürgorg, mille juurde ehitas ordumeister von Vietinghoff 1361. a. lossi. Mõnikümmend aastat hiljem müüsta lossi koos ümbruskonnas asuvate mõisatega von Tiesenhausenile. Viimane lasi 1397. a. ehitada Poja (Puhja) külla kiriku, mis sai kirikumõisa keskuseks.

1686 - 1694. a. oli Puhjas kirikuõpetajaks üks eesti kirjakeele rajajaid Andrian Virgiinius, kes tõlkis nn. maakeelde palju kiriklikke raamatuid, sealhulgas ka Uue Testamendi. Peamiselt kasutas ta tõlgetena Lõuna-Eesti murrakut. 1700 - 1730. a. tegutses Puhjas köstri ja kooliõpetajana esimene eestisoost kirjanik jaluuletaja Käsü Hans (õige nimi oli Hans Kes), kes sai üldtuntuks oma nutulauluga "Oh, ma väine Tardo-Liin" (1708). XIX sajandi esimesel poolel kujunes Puhja kogu ümbruskonna hariduselu keskuseks. 1837. aastal asutati

seal kihelkonnakool, mille õpetajad kujunesid ärkamisliikumise aktivistideks ning juhdideks.

Kahtlemata mõjutas kultuurielu hoogsust Puhjas selle aja kohta küllaltki kõrge kodukultuur, mis väljendus maaharimisel eesrindlike teadmiste ja töövõtete rakendamises. See asjaolu aitas omakorda tõsta piirkonna jõukust. Kooli juures töötasid põllumajandusklassid, kus teiste õppeainete kõrval õpiti kõige eesrindlikumaid põllumajanduslikke teadmisi. Võib öelda, et selle maakoha inimesi on ammust ajasti iseloomustanud huvi teadmis- te, kunsti ja muusika vastu. Sellest ka suhteliselt kõrgeltarenenud kultuurielu.

Puhja kujunemine kultuuri- ja hariduskeskuseks

Laulu ja mängu seltsi teke ning selle hilisem töö on tihedalt seotud Puhja varasema hariduseluga, Puhja kooli ja kirikuga. Selle tõttu tuleb pögusalt peatuda ka perioodil, mis sai alguse umbes 40-50 aastat enne Puhja Laulu ja Mängu Seltsi asutamist. Seltsi asutamine ei olnud mingi uus kvalitatiivne pööre käsitletava maakoha kultuuriloos, vaid tegelikult sujuv üleminek seniste muusika, laulu ja näitemängu gruppide vabalt tegutsenud vormidelt ametliku ja juriidilise õigusi omava seltsi tegevuse vormidele.

"Umbes 1840 - 1850. aastate vahel suutis rahva-
kooli õpetaja Hollmann panna kindla aluse Puhja
koolile."¹ "...õpetaja Hollmann suutis kohalikele
mõispidajatele koolide tähtsuse niivõrd selgeks
teha, et peatselt igas külas oma kool oma "koolmeist-
ri" juhatusel töötama sai ja aeg-ajalt neile igale
ühele oma ulualune ehitati."² Ka tolle aegsetele
vennaste seltsidele olevat ta toetavalt kaasa tund-
nud. Nii ehitati tema eestkostel Puhja Vennaste Pal-
vemaja, kus pärastpoole (möni aasta pärast Hollmanni
surma) esimene Puhja puhkpillide orkester "see Jum-

¹ Tallinna Teatri- ja Muusikamuuseum. Fond nr. 113.

A. Arrak. Puhja Laulu- ja Mängu Seltsi ajaloo käsi-
kiri, lk. 1.

mala aus ja kituses oma pasunad hüüdma pani." ¹

Peale Hollmanni surma asus Puhja õpetajaks Julius Meyer (1852). Teda tunti kui hoolsat seadustest ja ettekirjutustest kinnipidajat. Meyeri nõudmiseks oli, et vähemalt kaks õpilast käiks igal aastal igast vallast kihelkonnakoolis. Kiideti tema head ja leebet suhtlemisoskust kooli teiste nn. "Lihtõpetajatega". Igale väiksemalgi perekondlikul kokkutulekul olevat õpetajad tema oodatud külalisteks olnud. Meyeri nõudmisel pidid kooliõpetajad igal pühapäeval kirikusse tulema ja enne ning pärast jumalateenistust tema juures koosolekul käima, kus siis "...ühes kiriku "rõõmusündimistega" rohkesti ka koolisse ja kogudusse puutuvaid küsimusi arutati, mille juures iga ühele oma "punn" (sigar, nagu ta naljatades seda toimingut nimetas) tuju tõstmise eesmärgil suhu pandi. Mõne aasta jooksul viidi õpetajad niikaugemale, et peatselt iga õpetaja oma laulukoori juhatas, kus vähemalt kolme-nelja häälsed vaimulikud laulud kõlasid." ² Algul kõlas laul koolis palvetundides, kuid pärastpoole juba kirikus ja suurtel pühadel ning välipidudel. Töövaeva rikkust võib kergesti ette kujutada, kui arvestada, et alustada tuli tühjalt

¹ Tallinna Teatri- ja Muusikamuuseum. Fond nr. 113.

A. Arrak. Puhja Laulu ja Mängu Seltsi ajaloo käsikiri, lk. 2.

² Samas, lk. 2.

kohalt ja et ainukeseks muusikatundjaks terves kihelkonnas oli kohalik köster. Kuid tolleaegne köster Ferdinand Kärstens, kellel oma kihelkonnakooliga isegi tegemist oli ja kes lisaks veel rasket rinnahai-
gust pödes, ei saanud kooliõpetajatele nimetamisväärs-
set abi pakkuda. Kuigi häälematerjali olevat üsna
rohkesti leidunud, ei osatud seda õigesti rakendada.
Üsna tavaline oli, et mõni kättejuhtunud 3-4 hääln-
noot lihtsalt mees- ja naislauljate häälte vahel ära
jaotati, arvestamata asjaoluga, missugusele koori-
tüübile noot kirjutatud oli. Kuid lauldi siiski, laul-
di ja harjutati väsimatu hoolega. "Kui siis kätte-
õpitud laul vaimustatud südametest kõlas, tungis see
ka ülendates kuulajate igapäevasesse hallisse hin-
gesse." ¹ Aegapidi muutus kooritöö paindlikumaks,
sest juhatajad harjusid vähehaaval noodikunstiga.
Tuldi enam-vähem toime häälte jaotamisega. "Kui siis
aastate järele (umbes 1870-tel aastatel) koorilaul
kirikust kõlas, siis oli see juba enam-vähem korralik
ja kaunis, mis koguduse, kui ka õpetaja Meyeri rahul-
olemise, sagedasti isegi kiituse osaliseks sai." ²

1

Tallinna Teatri- ja Muusikamuuseum. Fond nr. 113.

A. Arrak. Puhja Laulu ja Mängu Seltsi ajaloo käsi-
kiri, lk. 2.

2

Samas, lk. 3.

III Eesti Üldlaulupidu 1879.aastal tõi laulusse uut hoogu. Kuigi kõikide koolide koorid ei saanud sellest osa võtta, tõi see juurde ometi elevust ja värskust. Näiteks Ulila Teimla küla kooliõpetaja Jüri Jürgenson kogus ümbruskonna koolide õpetajatest kokku meeskoori, kes laulupeo laulud selgeks õppis ja need laulupeol ka ette kandis. Et laulupeol esi-
neval kooril ka oma vääriline lipp oleks, siis siin aitas õpetaja Meyer jällegi kaasa. Ta lasi valmistada kirikukassa rahadega punasest siidist lipu, mille keskel asetses kuldse kandle kuju ning pealkiri "Puhja Laulukoor".

Peale laulupidu olevat laululust langenud. Seda ei saa mitte ainult laulu kohta öelda. Puhja kohta käivat materjali läbi töötades jäi mulje, et kogu kultuurielu areng, tema edendamine üksikute tegelaste poolt on olnud tsükliline. On mitmeid aastate-gruppe, (öeldu ei kehti vaadeldava perioodi kohta) kus tagasikäigu all kannatavad kooli-, muusika-, ja kirikuelu. Mis muusika ja haridusellu lähemalt puutub, siis on selline sik-sakkareng kindlasti tingitud juhtivate tegelaste üsna sagedasest vaheldumisest, kuid ka muudest põhjustest, mis allpool käsitlemist leiavad. Laululusti nõrgenemise kohta pärast II laulupidu arvab käsikirja autor, et
"...vast mõjus üleüldise usulise tunde langemine

ja tõusva põllutööhool selleks kaasa. Kuid ka ikka enam nõudlikumaks tõusev koolitöö jättis kooliõpetajatele kooride kallal töötamiseks vähem aega järele,"¹ ning mitmed õpetajad ei suutnud vanaduse tõttu enam endiselt töötada. Pea hoobiks olevat saanud aga koolide reform. Mitme külakooli asemele valdas seati sisse üks või kaks vallakooli, mis paigutati enamasti uutesse majadesse küladest eemale. Palvetunnid jäid õige harvaks või kadusid hoopis. Aasta paari järel võis vaid mõnda üksikut laulukoori nimetada, näiteks Ulila Vössivere külakoor õpetaja Karl Kirssi juhatusel ja Konguta Majala küla koor Valdmanni juhatusel, kus uued koolimajad olid küla keskele ehitatud. Kuid nendegi kooride olemasolu oli vast ainult nende endi küladele teada. "Tõsiseks ja peapõhjuseks tuleb aga küll seda uue elu ärkamist pidada, mis sel ajal üle eestimaa järsku, nagu kevadise vihma järele loki löi. Seesama hoog viis Puhja koolid uuele alusele, seesama hoog aga halvas kiriklik ühekülgse kasvatuse. Halvas siis paratamatult ka kiriklikke palvelaulukoorisid. Halvas mõndagi vana traditsiooni põhjalikult, et ruumi saada uuele elule."²

¹ Tallinna Teatri- ja Muusikamuuseum. Fond nr. 113. A. Arrak. Puhja Laulu ja Mängu Seltsi ajaloo käsikiri, lk. 3.

²

Samas, lk. 3.

1878.aasta "Eesti Postimehe" neljandast numbrist võime lugeda Puhja kihelkonna Ulila koolide heast seisukorrast, kus klassiruumid on varustatud uute laudade ja pinkidega, samuti normaalse hulga küttepuiduga, mida enamus koole polnud suutnud veel teha. Kiidetakse vallavanemat Toots Puidakut "Tema isaäralik kiitus seisab kõige mõistlikude juures ses, mis ta oma kogukonna koolide heaks on teinud, kuna need enne tema valitsuse aega kõige viletsamas korras olid." ¹

1879.aastal kutsutakse Puhja kooliõpetajaks Valga Zimse seminari kasvandik ja tuline koolimees, tolleaegne Rõngu kihelkonna õpetaja Arnold Rossmann.

¹ "Eesti Postimees", nr.4, 1878.a., 25/1 lk.23.

Puhja kultuurielu A.ROSSMANN'i tegevuse ajal

Rossmanni abiliseks Puhja tuli noor Zimse seminari kasvandik Aleksander Lätse. Kentsakas ol-
nud neid kahte koolimeest, kes Puhja vaimuliku ja
muusikaelu uuesti tegevusele äratasid, jälgida.
"Tüsedä kehaehituse ja välkuvate silmadega noore
köstri kõrval, kelle alaliseks juhtlauseks oli" In
Russland Muss", töötas kõhnapoolne kahvatu abiline,
kes kunagi vihaseks ei saanud ja keda ka tema õpilas-
te poolt oli raske vihastada, kelle tagasihoidlikud
sõnad südamest tulid ja ka südamesse tagasi val-
gusid.¹ Kuna Rossmann kihelkonnakooli juhatajana
ja ühtlasi kohaliku koolivalitsuse liikmena pidevalt
igatsorti koolikorraldamistega seotud oli, siis jäi
A. Lätse tööle alatiseks kooliseinte vahele. Rossmann-
ni eestvedamisel viidi kõigis vallakoolides sisse
ühtne õppekava. Õppekavasse võeti mitmed uued ained
nagu kodumaa tundmine, lühike maadeõpetus, looduslugu,
vene keele algõpetus. Elu Puhjas ei jäänud märkamatuks
ka ajakirjandusele. "...Puhja kihelkonnas, mida Naat-
sareti sarnaseks arvati kust midagi head ei olnud
loota; olivad vallakoolid madala järje peal, viimased
aastad ei ole nende kohta ilma asjata mööda läinud.

1

Tallinna Teatri- ja Muusikamuuseum. Fond nr. 113.
A. Arrak. Puhja Laulu ja Mängu Seltsi ajaloo käsi-
kiri, lk. 4.

Puhja kihelkonnas on mitmed vallakoolimajad uueste ja kauniste ehitatud ja nii et mitmest kihelkonnast oma kooli majade poolest ette käib. Kooli õpetajad on tublid töö tegijad, ehk küll mõned nende seas veel noored on".¹ Leht kirjutab, et uue kihelkonnakooli esimene kivi oli mai/kuus paika pandud ja maja pidi tulema kuus sülda lai, kaksteist sülda pikk, kolme klassiga ja maksumusega 7000 rubla. Et uus koolimaja ehitamisjärgus oli, viidi kihelkonnakool oma 42 - õpilasega Kavilda valla Järveküla koolimaja kahte väikesesse tuppa, kuna 12-15 tütarlast kõstri elumaja juures olevasse leerituppa paigutati. A. Lätse laulutunnid said peagi suure tähelepanu osaliseks. Kuna mitmete õpilaste vanus ulatus 17-18 aastani, siis oli kohe võimalus luua segakoorisüsteem, mida ka Lätse väga oskuslikult oskas rakendada, ja mis õpilastes võitis suure poolehoidu. Kuid kooli laulutundidest tundus Lätsele vähe olevat. Juba oma õpetamise esimesel talvel seadis ta õpilastest kokku viiulikvarteti, mis aga liiga vähese ettevalmistuse tõttu ei suutnud märkimisväärselt ära teha. Ühtlasi asuti puhkpilliorkestri loomisele. Siin oli Rossmanni organiseeriv jõud Lätsele suureks toeks.

1

"Tartu Eesti Seitung" nr. 17.18 .a. 20/10 lk. 3.

Kirikukassa rahadega telliti Saksamaalt 16 meistripilli. Et Läte puhkpilliasjandust ise vähe tundis, siis paluti abiks kuulus selle ala meister D. Wirkhaus. Poole aasta pärast kostis puhkpillimuusika küll kirikust, palvetundidest ja kontsertidest. Uue aja vaim, mis seni väljaspool kirikut tegutses, tungis ka pühakoja paksude müüride vahele. Vana isa-isade aegne orel ei täitnud enam uute meeste nõudmisi. Rossmann sai kirikuvalitsuse niikaugemale viia, et Tartu orelimeistrilt Mühlferstelt telliti 2 manuaali, pedaalide ja 15 registriga uus orel. Kuid kirikukassa ei suutnud 3000 rubla suurust summat välja panna. Korjanduse kaudu tuli soovitud summani jõuda. Palju aitasid kaasa laulukooride esinemised ja 1880-1881. aastaga oli soovitud rahasumma käes ning kevadel võeti kirikus ette uue oreli tarvis vastavad ümberehitused. Ehitati rõdu, poodium koori jaoks. Oreli sisseõnnistamist oli kaunistanud pasunakoor ja tähelepanu vääriv segakoor. Seda perioodi võib pidada üheks erksamaks XIX saj. Puhja muusikaelu ajaloos. Koolid töötasid täie pingega, laulu ja pillihelid kostsid sageli koolides, kirikus, kontsertidel ja kodustel^{KOOS} viibimistel. 1883. aasta „Olevik“ kirjutab: „Puhja kool on veel laulu ja muusika õpetuse poolest rikkalikult õnnistatud, mis kooli iseäranis elustavad ja vaimustavad. Kihelkonna kooliõpe-

taja hoole läbi sai koolile endisest kiriku orelist tubli orel ehitatud. Koolis annab muusika- ja lauluõpetuse tundisid keegi, kes ise tubli muusiku tundja selle komponeeritud lauludest mõned tähtsal kohal „Läte“ nime all lauletud ja mõnest asjatundjast hääks kiidetud on”.¹ Ajalehele kirjutaja märgib rõõmuga, et peale uue õpetaja tulekut on kool hoo tiibadesse saanud. Sel aastal oli õpilasi juba 110, neist 82 poissi ja 28 tüdrukut. 18 tüdrukut õppisid käsitööd ja peale selle veel vene keelt. Käsitöötundide läbiviijateks olid käsitöö õpetajannad. Kirjasaatja kirjutab, et „...Eesti rahva tarvitused nõuavad tungivalt vene keele tundmist ning sellepärast peab meie kihelkonna koolides vene keel saksa keele ees käima.”² Kirjasaatja soovib, et kihelkonna koolide abid peaksid olema vene seminari kasvandikud; ainult siis võib omandada korrektset vene keelt...Ikka sagedamini ilmuvad kordaläinud esinemiste kohta kiidusõnad ajalehtedes. 1883. aasta „Sakalast” loeme, et kuigi Puhja laulukoor pole kuigi vana, peab tunnistama kollektiivi südit edasiminekut. Esimesel mail toimunud vaimulik kontsert, kus põhiesinejaks olnud kihelkonnakooli poisid ja tüdrukud. Laulud kõlanud segakoori, meeskoori, kvarteti ja soololaulja-

¹ „Olevik”, nr. 9, 1883. a., 28/2 lk. 4.

² Samas, nr. 9, 1883. a., 28/2 lk. 4.

te poolt. Ilmalik kontsert toimunud 12. juunil Järvekülas. Kontsert oli vaimustusega vastu võetud. Populaarseim laul „Meite mees“ oli värvilistes illustratsioonides kaantele trükitud ja pärast enampakkumisel 10 rubla eest maha müüdud. Ja jälle kiidusõnad A. Lätele „...Siin nende kontsertide eest, peame avaliku tänu meie kooli õpetaja herra Sprenkile tunnistama, kes nii vahvaste ja hoolsaste meie kihelkonnas muusika põllul tööd on teinud.“¹ Läte tööperiood Puhjas oli ka tema üldtuntuks muusikuks saamise ajaks. Siin lõi ta mitmeid koorilaule - „Kuus laulu“ meeskoorile ja üldtuntud „Kuldrannake“. Läte lahkumise järel 1884-ndal aastal Soikus veidi muusikaelu, kuid uus tõuge anti Karl Lampmanni (hiljem Peetri koguduse köster) tulekuga Puhja kihelkonnakooli õpetajaks. Aktiivne kultuurielu ja märgatav haridustaseme kasv muutis paratamatult rahva vaateid. Üha vähem ollakse huvitatud kirikus käimisest, mõnel juhul on see ainult väljapääsuks laulu-ja muusikaelule lähemiseks, kuna siiani oli kirik pluss temale alluv kool ainukesteks teedeks kunsti juurde. Tundub, et jumalat usutakse, kuid jumalakartlikkusest ollakse üsna kaugel. Teated Puhja kihelkonna usu-elu allakäigust on jõudnud „Perno Postimehe“ veerudelegi, kus kirjutatakse, et „...noorte elu

¹ „Sakala“ nr. 33, 1883. a., 23/5 lk. 3.

olevat Puhja kihelkonnas laiduväärt, eriti Ulila vallas. Iga laupäev ja pühapäeva ööd läbi olla kõrtsis joomine, tantsimine ja ümberhulkumine moodis. Uusaid kombeid ja jumalakartust ei olla neil sugugi. Lugemist ja laulmist ei pidavat noor ega vana sallima, vaid saada iga kord pilgates nurka visatud."¹ Sama aasta „Virulases“ kirjutas - takse juhtumist, kus üks juhuslikult Puhjast lä - bisöidul olev mulgimaa mees olevat Puhja kirikus teenistuse ajal tüdrukute naeru- ja jutuvada pi - danud kuulma. Ausa mulgimehe süda käskis asjast ajalehele teatada ja nii toimetus loodabki, et „...tähendatud neiud edaspidi iseendid ning püha koja koori äärt oma ilma rahata kommeti tegemise tarvis juba armsaks pidama hakkavad."² Järelepäri - mise peale kuulnud läbisöitja, et „...Puhjas igal pühapäeval koori ääre peal niisugune neiuline nae - ru näitemäng olevat ja seepärast palub tema väga, et sellest mängust muu ilmale ka teadust annaksi - me."³ On selge, et sellised teated ei anna põhjust arvata üldise kõlbluse allakäigu kohta. Asja nähak - se kiriku- ja usuteenrite silmaga ning on üsna loo - mulik, et enamus neist trotsi ja pahameelt avalda -

¹ „Perno Postimees“ nr. 31, 1884. a., 31/8 lk. 2

² „Virulane“ nr. 15, 1884. a., 11/4 lk. 3.

³ Samas, nr. 15, 1884. a., 11/4 lk. 3.

vad kiriku- ja vaimuliku elu mõju vähenemise üle rahvahuikades. Teiselt poolt andis just kirik esimese tõuke (kuigi religioosse suunatlusega) esimeste laulu- ja pillimängugrupide organiseerimiseks ja loomiseks, kuna näiteks Puhjas olid kirikumehed ja kogudus pea-aegu ainsateks potentsiaalseteks võimalusteks sellise too jaoks, mille objektiks on kollektiivne kultuuriline tegevus. Arenev ärkamisega kiskus oma voogusse pea-aegu kõik vähegi elujõulisemad kunstikollektiivid, rikastades neid eesti rahvakunstile ja rahvaloomingule omaste rõõmsate ja kohati isegi ateistlike värvidega. Seega leiab põhjenduse ka kiriku nurin, sest see kellel nad aitasid sündida ja kasvada, oli neid endid ületanud ning leidnud uue tee. Uha vabameelsemaks ja ilmalikumaks muutuv rahva ja üksikute silmapaistvate isikute loominguiline tegevus ei jätnud ükskõikseks valitsevaid klasse. Sealt tekib vastureaktsioon, mille tulemuseks on kunstikollektiivide üha raamistatum tegevus. Otsestest seoses sellega on ka ametlikult loodud ja kõrgemates voimuorganites registreeritud seltside tegevus. Kunstieluga tegelejaile oli see ainus pääsetee, omamoodi elulusvoitlus elulusvoitlus tegevuse jätkamise pärast. Seltsi loomisele vahe- tult eelnev periood ei erine senisest puhjalaste aktiivsest osalemisest mitmesugustes laulu- ja mängurühmades. Regulaarselt toimub väga mitmesuguse

sisuga üritusi ja kohati märkame ajakirjanduses üsna üllatavat nurinat;näiteks teatab meile 1887.aasta "Olevik",et alatised kontserdid ja peod pidavat juba tüütavaks muutuma "...pea ükski pühapäev ei lähe mööda,kui ikka midagi "tähtsat" ei ole kuulda ,olgu siis mõni komitee koosolek,ehk muud lõbus-¹tused". Rahva maitse muutub nõudlikumaks.Tihtiti ei peeta lugu tavalisest "tringel-trangelist",vaid oodatakse midagi rohkemat.Enam ei kohta ajakirjanduses ainult kontserdi või näitemängu esitamise fakti teadaandmist.Tihtiti arvustatakse üht või teist üritust kas heast või halvast küljest.1885.aasta "Olevik" teatab,et 29-ndal paastukuu päeval on Järveküla koolimajas laulu- ja mängukontsert antud. Esinesid kaks laulukoori ja puhkpilliorkester.Asjatundjad pidasid kontserdi igati heaks ja õnnestunuks.Laulud ja mängutükid olid enamuses Lätke poolt loodud.Eriti oli silmapaistnud meeskoor õpetaja Lampmanni juhatusel.Ajalehe kirjasaatja avaldab kahetsust vähese kuulajaskonna üle ja ütleb lõpuks,et "...tulge enam kontserdile ja harige muusika põldu,et ta meie Eesti pinnal õitseks!" ²

¹ "Olevik"nr.28, 1887.a.,28 6/7 lk.2.

² "Olevik" nr.15,1885.a.,15 8/15 lk.1.

1886.aasta "Laulu ja Mänguleht" teatab mitmest õnnestunud näitemängu ettekandest. 7.detsembril oli etendunud "Kroonu onu" ja "Kaks tundi kohtumees" ning "14.detsembril andis Puhja Kavilda Aleksandri-kooli abikomitee Kavilda mõisa rehes kontserdi ja etendas "Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola"¹. Näitemängud läksid hea eduga.

1884.aastal moodustas kihelkonna kooliõpetaja Hansen kooli varasematest õpilastest ja momendil tegutsenud lauljaist väikese meeskoori, millel hea häälematerjali tõttu ka hea edu oli. Koolitöö lõppemisel lahkusid küll mõned kooliõpilastest kooriliikmed, kuid suurt kahju see koorile ei toonud. Lampmanni¹ näol saadi juurde hea organisaator ja muusikamees, kes koorile üsna pea niisuguse hoo sisse andis, et seda tolleaaja parimaks meeskooriks Tartumaal peeti. Tartus, Vanemuise Seltsi rahvapeol oli koor saanud esimese koha. Aastase töö järel lahkus Lampmann (sügisel 1885) ja asus Rõngu kihelkonnakooli õpetajaks. Laul aga jäi Puhja endistviisi kõlama. 1895.aastal tuli Valga seminari lõpetanud Rudolf Peerna tagasi kodukohta. Olles ise kunagine Puhja kihelkonnakooli kasvandik, tundis ta hästi siinseid olusid ning suutis juba ametisse asumise alguses

1

"Laulu - ja Mänguleht." nr.10, 1886 II aastakäik.
"Sõnumid ja teatused."

aktiivseks organisaatoriks kujuneda. Jälle toodi Vanemuise Seltsi rahvapeolt kaasa esikoht. Kahe aasta pärast läks Peenra tööle Rõngu kihelkonnakooli. Tema asemel võttis koorijuhtimise enda kätte kooliõpetaja Kiipsaar, hiljem aga õpetaja Noimann, kes vahepeal Kavilda, Puhja, Tarvoja kooliõpetajaks oli. Lauldi endise hooga, olgugi, et mõnikord koor kvartetini kokku sulas. Kvarteti põhikoosseisu moodustasid vennad Karl ja Daavid Noimannid ja vennad Daavid ja Karl Assakid. Peale selle August Puidak, Puhja lauluelu alusmüür, kelle ümber - kui häälejõude jälle rohkem saadaval oli - tugev meeskoor kogunes. Vähenes aga kooriliikmete arv, siis "...püsisid kaks Assakit ja kaks Noimanni ning A. Puidak kindlalt oma kohal, kes aastate jooksul sulava kokkulaulu olid omandanud ja kelle laulu mitmeid aastaid Puhjas hää meelega kuulati."¹ Seesama kvartett saigi hiljem loodud Puhja laulu ja Mängu Seltsi aluseks. Kuid vahepeal jõuti ajajärku (1887-1892), kus venestuspoliitika laialt maad võttis. Käsikirja autor ütleb, et "Aleksandrikooli komitee kui ka Eesti Kirjameeste Selts olid juba vene kotka küüntest hävitatud. Iga rahvuslist eluaval dust, millel vähimigi sääduslik alus puudus ähvardas hädaoht.

1

Tallinna Teatri- ja Muusikamuuseum. Fond nr. 113. A. Arrak. Puhja Laulu ja Mängu Seltsi ajaloo käsikirj, lk. 7.

Isegi mitmed mängu- ja laulukoorid pidid mõnegi agara politseiniku hoolitsusel oma tegevuse lõpetama."¹ Selle tõttu saadi ka Puhjas aru, et on tarvis luua mingi "keskkoht", organisatsioon, millel oleks seaduslik alus ja millele toetudes saaks edasi töötada. Seltsi mõtte agar ohutaja oli Puhja kihelkonnakooli tolleaegne õpetaja Gustav Wulff (hilisem Otepää valla sekretär), kes töötas siin alates 1885. aasta sügisest. Ta oli noore Kanepi Laulu Seltsi häid külgi tundma õppinud ja tema aktiivsel pealekämisel jõuti ühisele otsusele lauluseltsi loomise hädavajalikkusest. Wulff muretses Kanepi seltsi põhikirja, mille eeskujul ka siin sooviti midagi välja mõelda. Kuigi Kanepi seltsi põhikiri tundus kitsana, ei juletud suuremaid muudatusi ette võtta, sest kardeti põhikirja kinnitamisel ettetulevaid võimalikke takistusi. Küll aga lisati seltsi nimetusele julgelt juurde sõna "mäng." Nii saigi paberile pandud "Puhja Laulu ja Mängu Selts" ts, kuna Kanepi oma oli lihtsalt "Kanepi Laulu Selts." 1888. aastal saadeti põhikirja projekt Liivimaa kubernerile kaudu siseministrile kinnitamiseks. Siseminister kinnitas selle 30. oktoobril 1888. aastal ja dokument jõudis 1889. aasta alguseks asutajate kätte tagasi. Seltsi asutamiskoosolek kutsuti kokku 12. veebruaril 1889. aastal. Ettevaatuse mõttes ei

valitud esimehe kohale kooliõpetajat. Esimeheks sai Ulila valla Lillo talu omanik Adam Antik. Alles abiesimehe koht anti Gustav Wulffile. Kassapidajaks valiti tolleaegne Kavilda vallavanem Hans Juudas ja abiks Konguta valla Üllijüri talu omanik ja kaupmees Johan Olt. Kirjatoimetajaks sai Puhja kooli õpetaja Karl Noimann ja tema abiks tolleaegne Puhja kaupmees Jaan Kurrik. Laulukoori juhatajaks sai Arnold Rossmann ja abiks Ulila Sepa talu tulevane omanik August Puidak. Pasumakoori juhatajaks valiti kirikumõisa rentnik Mihkel Roth ja näitejuhiks Konguta valla kooliõpetaja Andres Pert.

Edasi peeti koosolekuid õige tihti. Juba järgmisel koosolekul võeti käsile puhkpilli-orkestri ülesäratamine, telliti uued pillid, kavatseti üsna pea avapidu teha ja kulude katteks näitusmüük korraldada. Telliti seltsile pitsat, mille keskel asus kandle kujutis ja äärtel "Puhja Laulu ja Mängu Selts." Seltsi auliikmeteks valiti Ulila mõisa omanik Albert von Jürgens, Konguta mõisa omanik Arthur von Mühlen ja kohalik kirikuõpetaja Julius Meyer. Koosolekud algasid tavaliselt Vene riigihümniga, et riigiustavust üles näidata. 1889. aasta aprillis lahkus Puhjast köster Rossmann. Tema asemele tuleb köstriks ja kooliõpetajaks Rudolf Peerna Rõngust.

Sellega lõpeks tinglikult periood, mis hõlmab

Puhja kultuurielu nii varasest ajast kui seda on võimalik enam-vähem terviklikult vaadelda säilinud käsikirjade, meenutuste, üksikute kirjade, napi fotomaterjali ja ajalehtedes ilmunud teadete ning kommentaaride põhjal. Seega võib öelda, et seltsi teke on tihedalt seotud Puhja varasema kultuurielu arengu-
looga, see on kultuurielu areng ja kasv, mis sai oma märgatava ulatuse ja jälgitavuse XIX sajandi keskel või isegi natuke varem ja mis ametliku fikseeringu leidis Puhja Laulu ja Mängu Seltsi loomises.

Seltsi tegevuse algusaastad

18.märtsil 1890.aastal tehti seltsi ühe aasta töötulemustest kokkuvõtted. Protokollis märgiti järgmist:

viidi läbi üks näitemänguõhtu laulukooride
kaastegevusel,
üks näitusmüük laulu ja tantsuga,
üks laulukoori kontsert koos puhk-
pilliorkestriga,
kadriõhtu pidu sega-eeskavaga.

Aasta sissetulek oli 298 rubla 40.kopikat.

Väljaminekuid oli 224 rubla 77.kopikat.

Puhast tulu oli 73 rubla 63.kopikat.

Seltsil oli üle kahekümne maksja liikme. Tunda annab ruumikitsikus. 24.juunil otsustab üldkoosolek (eestseisus) kiriku konvendi loal kirikumõisa küüniehitaja meistrile 12.rubla anda, et see küüni ühe sülla ja nelja jala võrra pikema ehitaks. Otsustatakse valitsuselt paluda põhikirja laiendamist seltsipitsati, lipu ja mitmesuguste pidude korraldamise suhtes, samuti seltsi varanduse kasvu kohta käivate küsimuste suhtes. 1893.aasta aruandest võib lugeda, et seltsil on varandust juba 357.rubla 57.kopika väärtuses ja kassas sularaha 139.rubla 58.kopikat. Võlgasid seltsil polnud. Muusikariistade soetamisel olid märkimis-

väärsemad viiuli (21.rubla 50.kop.) ja nootide ostmine 20.rubla eest.

Et pidude korraldamiseks vähegi lahendamata ruumi saada, ehitas Peerna 1895.või 1896.aastal isiklikku aeda oma kuludega väikese kõlakoja, mille kulud küllselts aga hiljem enda kanda võttis. Nii sai siingi näitemänge maha mängitud.

Algaastate tähtsaim sündmus toimus 27.märtsil 1894.aastal, kus avalikul koosolekul arutati kõrtside laostavat mõju rahvale. Peeti nõu Puhja kõrtsi sulgemise üle. Koostati palvekiri, mis algas järgmiselt:

"Kõrgesti Auustatud Liivimaa Kuberneril Härra Kindral-Major M.A.Sinovjevile

Liivi kubermangust Tartu maakonnast, Kavilda Vallarahva alandlik palve ja kaebus Puhja kõrtsi ära kaotamise üle."¹

Kirja koostamisest võtsid osa kogu seltsi juhtiv koosseis. Allkirju koguti 72. Kirja koostajate sotsiaalne koosseis, nagu ka kogu senini tegutsenud kunstikollektiivide liikmeskond, on pärit keskmike või jõukama

1

ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv = ORKA. Fond nr.2800, nim.nr.1, sü.nr.396, lk.26.

rahva hulgast, nagu näiteks taluomanikud, perepojad, õpetajad, valla ametnikud, kaupmehed, nõunikud jne. Kirjas räägitakse kolmest peamisest kahjust, mida kiriku külje all asuv kõrts rahvale avaldab. Esiteks, ja see on arusaadavail põhjustel kirja koostajaile kõige tähtsam, avaldab kõrts usule laostavat toimet. Kirjas kurdetakse, et tihti minnakse juba enne kiriku algust kõrtsist läbi ja siis juhtub üsna sageli, et poole teenistuse ajal kostab pühakojast kärakameeste jöminat ja vahemärkusi. Teenistus on mitmel korral katkestatud. Teine häda pidi kohtuskäimistega olema. Kohtusse kutsutud tunnistajad on aegsasti endid kõrtsis soojaks teinud. "Kes kohtusse on tellitud, ei tule kõrtsi juurest ära, peab mitu käsku viima enne kui tuleb; tuleb siis inimene ette, siis ei mõista ta oma asju seletada, ta keel on kõrtsi märjukesest kange, nii et kohus mitu kohtupäeva niisuguste pärast peab ära viitma."¹ Ja kolmandaks pidavat koolilapsed kõigest sellest õppust võtma ning tihti kodust kaasaantud kopikatele kerge veeremise tee leidma. Veel mainitakse peremeestele tekitatavat kaudset kahju. Peremeeste juures töötavad inimesed on sagedasteks kõrtsis istujateks kus viidetakse peremeeste tööaega,

1

ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv = ORKA. Fond.nr.2800, nim. nr.1, sü.nr.396, lk.26.

juuakse raha maha ega suudeta õigel ajal makse maks-
ta. Kirja koostajad lohutavad ühust sellega, et kui
Puhja kõrts suletakse, siis jääb joomakohti veel kaks
järele. Palvekiri leidis kinnituse ja varsti kõrts
suleti. Peale kultuuri- ja haridusküsimuste tegeles
selts algaastail veel mitmete tsaaripolitsei poolt
provotseeritud valesüüdistuste ja muude rünnakute
tagasi tõrjumisega. Nii võib näitena tuua Kavilda ja
Ulila vallaelanike seletuskirja Tartu kreisiülemale.

"Et kohaliku politsei kordniku poolt tehtud
protokolis Kavildas Laulu Mängu Seltsi koosoleku
kohta 16. märtsil on näidatud: nagu oleks Kavilda val-
lakirjutaja Unt ja kihelkonna kooliõpetaja Sütt sel-
tel koosolekul mittekohaseid väljaütlemisi ja mõtteid
politsei kohta avaldanud, mille põhjal nende vastu
uurimine ette on võetud, siis on meil asja selgituse
kohta järgmist teatada. Tunneme Unti ja Sütti kui
ausaid tegelasi. ... Kordnik võis kergesti eksida kõik
aeg oma märkmeid tehes iga tahes mitte kiirkirjalisi,
mis pärast ta kergesti kõige üteldud lausete sisu
kuulda ei võinud." ¹

1

ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Üles-
ehituse Riiklik Keskarhiiv = ORKA. Fond.nr.2800,
nim.nr.1, sü.nr.397, lk.13.

Wastse-Röö mõisas. Kontsert ja Näitemüik

4. Augustil.

(Puhja Laulu-Seltsi mängu ja meestefoor, Röö-Tamsja sega-foor ja üks kwartett.)

E s k a w a.

I.

1. Mäng.	..	* *
2. Kuis mõiks sind unustada m. k.	..	Jen.
3. Waba m. k.	..	Gackstatter.
4. Pauljate teretus f. k.	..	Hermann.
5. Ööpik m. k.	..	Taubert.
6. Kolm kütti m. k.	..	Reisig
7. Kui kallist kodust f. k.	..	Schubert.
8. Mäng.	..	* * *

II.

9. Mäng.	..	* *
10. Unenägu	..	Läte.
11. Pulma laul f. k.	..	Gesti rah. wiis.
12. Kuningas Thules m. k.	..	Taubert.
13. Suurisel pühäl f. k.	..	Donizetti.
14. Tants m. k.	..	Zöllner.

III.

15. Mäng.	..	* *
16. Haljakas sega laul	..	Schreiner.
17. Rannike f. k.	..	Soome rah. wiis.
18. Ööpik f. k.	..	Vieuxtemps.
19. Sina oled helm f. k.	..	Läte.
20. Kui koidu huul m. k.	..	Weber.
21. Arka üles isamaa m. k.	..	Läte.

Piletite hinnad 50, 30, 20 f., näitemüigile 10 f.

S a k a t u s k e l l 2 p. l.

Разрешается на основании свидетельства, введенного Леритск. Уездн. Полицейск. Управл. отъ 25 июля 1891 г. № 2691. Полицеймейстеръ Растъ.
ТИПОГРАФИЯ А. ГРЕЦШГЕЙНА, ДРЕЗДН.

Peokuulutus seltsi tegevuse algaastaist.

ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku
Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi = ORKA
Fond.2800,nim.nr.1,sü.407,lk.33.

Съ дозволенія Начальства.

КАВЕЛЕХТСКОЕ ПЬВЧЕСКОЕ И МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО.

21-го МАЯ 1890 г.

данъ будетъ

ВЪ ВЕЛИКО-КОНГОТАСКОЙ УСАДЬБѢ МАТУХАНСО СПЕКТАКЛЬ

первый разъ

НОВОСТЬ!

„КУХАРКА КАТЕНЬКА.“

НОВОСТЬ!

Оперетка въ одномъ дѣйствіи.

Перевелъ И. Парвѣ. — Музыка Р. Тиле.

дѣйствующія лица:

Августъ Карру, зажиточный горожанинъ.
Амалия, племянница его.
Пауль Реббана, офицеръ.
Вильгельмъ Гунтъ, казенный музыкантъ.
Кати Каскѣ, кухарка у Карру.
Людвигъ Левви. (?)

Мѣсто дѣйствія: кухни у Карру.

ВЪ АНТРАКТАХЪ ПѢНІЕ И МУЗЫКА.

Цѣны мѣстамъ: I-ое мѣсто 40 коп., II-ое мѣсто 25 коп., III-ье мѣсто 15 коп.

Начало съ 5 час. пополудни.

Предсѣдательство.

Puhja Laulu- ja Mänguselts.

Teisel Suwiste pühal, 21. mail 1890.

Suure-Konguta Matuhansul

näitemäng

enamist korda

uus!

„Kõõgi Kاتا.“

uus!

Operette ühes järgus.

Seestistanud J. Parw. — Richard Thiele muusika.

Osatiseid:

August Karu, jõukas mees, kes linnas kapitaliist elab.
Amalie, tema wenna tütar.
Paul Rebane, ohwitsier.
Willem Hunt, tröonu muusikant.
Kata Kait, kõõgitädrut Karu juures.
Ludwig Lõwi. (?)

Koht: kool Karu juures.

Wahenegadel laul ja muusikamäng.

Piletite hinnad: I. plats 40 pp., II. plats 25 kop., III. plats 15 kop.

Sakatus kell 5 p. l.

Kohet osawõtmist palub

Eestseisus.

PUHJA LAULU ja MÄNGU SELTS

Tagumises reas: vasakult neljas Hanno Kompus,
ja paremalt esimene köster Peerna.

Esimese reas paremalt esimene pillikoori
juht Karl Assak.

III PEATÜKK

Ülevaade Puhja näiteringi ja külalis- kollektiivide tegevusest

„Pärast Mihkel Rothi lahkumist Puhjast 1901. aastal, asus kultuurielu etteotsa Karl Menning. Menning oli ääja lõpetanud Tartu Ülikooli usuteaduskonna ning suunatud Puhja pastori Valki juurde prooviaega tegema (usuteaduskonnas kehtis nõue, et enne iseseisvalt pastorina tööleasumist suunati lõpetanu aastaks mõne kiriku juurde praktikale). Karl Menning oli suurepärase organisator ning kirglik muusikaarmastaja.“¹ Tema mitmekülgsed võimed äratasid hiljem laialdast tähelepanu. Menningu kaasaegsed tundsid teda kui head organisatorit, pillimeest, kirikuõpetajat, näitlejat, diplomaati. Menningu suurimaks teeneks tuleb lugeda Eesti kutse-
lise teatri loomist. Peale Puhjas teostatud prooviaja möödumist asus Menning Võrumaale kirikuõpetajaks, kuid üsna pea jätab ta selle ameti maha ja asub 1904. aastal „Vanemuise“ teatri etteotsa.

Puhjas veedetud aasta ei möödunud Karl Mennin-
gule ja veel enam puhjastastele tühja, sest juba oma tööaja esimestel nädalatel astus Karl Menning samme näitekunsti rahva juurde toomiseks. Puhja näiteringi tegevust ei saa võtta ainult kohaliku tähtsuse seisukohalt. Näitekunsti oletatav hea
tase ilmneb kas või Puhjas kunagi töötanud nime-

¹ T. Luht. Ülevaade puhkpillimuusika harrastamisest Puhjas. Tartu rajoonis Kodu-uurijate seminar-
kokkutulek 7.-10. juulini 1970, lk. 227.

kate kultuuritegelaste suurest uudishimust puhjalaste sellelaadse tegevuse vastu märksa hilisematel aastatel, kui üks või teine kunagi Puhjas tegutsenud aktivist leiab huvi ja kutsumust tulla hea nõu ja abiga taas puhjalaste kultuurilist tegevust toetama. Nii on Aleksander Läte, Karl Menning, David Otto Wirkhaus ja mitmed teised nimekad tegelased tihti olnud puhjalaste oodatud sõpradeks-õpetajateks. Ka ei saa märkimata jätta seda tõsiasja, et mõned Puhjas tegutsenud näiteringi liikmed leidsid hiljem tööd ja tunnustust „Vanemuise“ laval.

1904. aastal alustati Puhjas Laulu ja Mängu seltsile oma maja ehitamist. Sellest võtsid ühiskondlikus korras osa kõik seltsi liikmed. Seltsimaja oli ammuseks unistuseks igale puhjalasele. Maja ehitati nii suur, et see mahutas üle poole Puhja alevi elanikest. 17. dets. 1906. aastal oli uue seltsimaja avamine, millest võtsid osa näitering, koorid ja orkester. 1911. aastal otsustati Puhja Laulu ja Mängu Selts ümber nimetada Puhja Hariduseltsiks. Selleks ajaks oli Puhja muutunud Tartumaa tunnustatud hariduskeskuseks. Endise seltsi varandus ning kõik kollektiivid-näitering, laulukoor, puhkpilliorkester - koondusid haridusseltsi juurde. Haridusseltsi põhikiri andis seltsi tegevusele väga avarad väljavaated. Nii ütleb seltsi põhikirja §1, et „Puhja Hariduse Seltsi siht on hariduse laiali-

laotamine, rahva vaimse, kõlbelise ja kehalise edendamise eest hoolitsemine ja edendamine."¹ §3. loeme: „Oma sihtide kättesaamiseks on seltsil õigus, üleüldiste seaduste põhjal, õpeasutusi, kursusi, kus üleüldistes kui ka eriteadustes õpetust antakse, raamatukogusid, lugemisetubasid ja lasteaedasid avada, könesid ja ettelugemisi teaduse ja kunsti mitmesu - gustelt väljadelt muusika ja kirjanduse õhtuid, näitemängusid, väljasõituseid, näokatte pidusid, tantsu - õhtuid, lotteri - allegrisid, näitemüükisid, laulu-, laste- ja rahvapidusid toime panna, tegevaid seadusi tähele pannes raamatuid broshüresid ja ajalehti laiali laotada ja teiste omasihhiliste asutuste ettevõtteid toetada.”²

Vaatamata vastloodud Puhja Haridusseltsi küllalt suurejoonelisele tegevuskavale ei suudetud haridusseltsi algaastail midagi uut ja suuremat ära teha. See on ka arusaadav, sest peagi haaras Euroopat I maailmasõda ja sõja laostavast mõjust ei pääsenud ka ükski Eesti tähtsam maanurk. Enamus mehi mobiliseeriti sõtta, tihti jäi naiste ölgadele kogu majanduslik raskus. Kõik see uinutas üldist kultuurielu, sest äranutetud silmad, sõttakutsutud omaste piinav taga-

¹ ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv = ORKA. Fond nr. 2800, nim. nr.1, sü. 388.lk, 17.

² Samas, lk. 17.

siotamine ning mure homse toidulaua ja iseenda saatuse pärast ei võimaldanud positiivsete emotsioonide teket.

Kuigi ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis on pea-aegu täielikult säilinud neil aastail asetleidnud ürituste peokuulutused, ei paku nende sisu ja neile lisatud seletavad materjalid sellist huvi, et neil lähemalt peatuda. Väga palju on mitmesuguste riiklike ja vaimlike tähtpäevade tähistamisega seotud üritusi, mille juurde tavaliselt lisati väike isetegevuslik programmike. Selline olukord kestab 1920-ndate aastate alguseni. Peale rahu sõlmimist ja kodanliku vabariigi väljakuulutamist olukord osaliselt normaliseerub. Sõjahaavade ravimise kõrval märgatakse enesetes vähehaaval jälle uusi jõude tekkivat ja tasapisi saab jalad alla ka Puhja seltsielu. Kutsutakse kokku puhkpilliorkester, näitering, laulukoorid. Oma osa kunstikollektiivide ajast võtavad nüüd juba kodanliku riigi tähtpäevade tähistamisega seotud eeskavade ettevalmistamised ning samuti jõudukoguva kodanluse propagandaürituste illustreerimine. Kuid sellele vaatamata suudetakse märkimisväärselt pakkuda ka tõelise kunsti viljelemisel.

Mis lähemalt Puhja näitekunsti arengusse puutub, siis võib selles osas 1928-ndat aastat pidada üheks huvitavamaks. Nimelt otsustasid haridusseltsi juhid

eesotsas Valter Puidakuga hakata jõudu katsuma muusikalavastuse kallal. Kuna operett oli sel ajal moes, siis otsustati ära kasutada Puhjas tegutsevaid küllaltki tugevaid muusikakollektiive ja luua neist oma operetitrupp. Kõigepealt oli vaja leida lavastaja. Üsna pea selgus, et polnudki vaja kaugelt otsida. Puhjas tegutsev asjaarmastaja kunstnik Peeter Turm-Umboja võttis nii lavastaja kui ka kunstnik-dekoraatori ja jumestaja kohustused enda kanda ning tööopereti „Liblikad“ (autorit ei mäleta keegi) kallal algas. Siinkohal tuleks mõne sõnaga iseloomustada Peeter Turm - Umboja. Pealtnäha tundus ta kaasaegsetele kuidagi iseäralik eluviisidelt ning käitumiselt, kuid tegelikult oli tegemist mitmekülgse ning andeka inimesega, kellele kunsti teenimine oli elu ainukeseks eesmärgiks.ⁿ¹ Ta elas seltsimaja ühel rõdul, kus asetses tema ateljee ning ühtlasi magamisase. Ööd ja päevad olevat ta teinud visandeid ja kavandeid uuele operetile. Valter Puidak meenutas, et vahel tuli Umboja proovile täiesti lagunenenud saabaste või kuuega. Kui temalt küsiti, kas tal siis raha polnud vajalike esemete ostmiseks, vastas viimane, et materjalide ja värvide peale kulunud kõik sendid. Kuigi haridusselts andis raha lavastuseks, kulutas Umboja selleks otstarbeks ka kogu isikliku sissetuleku. Lavastajana oli Umboja väga põhjalik ja nõudlik nii enda kui näitlejate vastu. Alati oli tal koosta -

tud proovide täpne plaan. Et tegemist oli algajate näitlejatega, siis oli sellisel tookorraidusel suur tähtsus. Osatäitjate leidmine ei teinud erilisi raskusi, kuna Puhja koolides leidis küllaligi võimekaid lauljaid. Veidi suurem mure oli orkestriga. Algul taheti proovida puhkpilliorkestri väikese koosseisuga, kuid see tõusis vägisi üle mängima. Siis aga leiti, et päris mitmed puhkpillimängijad oskavad mängida ka keelpillidel. Raskusi tekkis pianisti leidmisega. Selleks tuli abi paluda Tartus elunevalt klaverimängijalt ning suure noodikogu valdajalt Rudolf Peipsilt. Nõusolek saavutati nii nootide laenutamiseks kui ka kaasamänguks. Dirigendi ülesanded võttis enda peale Valter Puidak.

Esimesteks kohalikeks "operetitähedeks" tõusid Amanda Peerna, Millisätt, Salme Rekk ja Linda Raud. Salme Kuigist (Rekk) sai hiljem "Vanemuise" näitleja. Mees osatäitjatest oli väljapaistvam tenor Arthur Pauska.

Operetitruup tegutses Puhjas üle kümne aasta, tuues selle aja vältel lavale viis operetti ja muusikatükki.

Seoses suure tookoormuse ja halvenenud tervisega loobus Valter Puidak 1930-ndal aastal sellest tohutust ühiskondlikust tööst, millest ta aastate vältel oli Puhjas osa võtnud ning pühendus ainult kooli-

tööle. Tema ühiskondlikku tegevust jätkas 1929-ndal aastal Puhja esunud Julius Niklus. Nikluse juhatusel valmistati ette Tartumaa II-l laulupeol kavas olnud laulud. Puhjalaste esituses tuli ettekandele Wagneri "Hans Sachs'i tervitus", J. Simmi eelmäng "Libahundi-le", A. Virkhausi "Hinge hellal igatsusel" jt.

1935-ndal aastal töi Puhja operetitrupp lavale kaks lavastust - "Armsam kõigist kodutalu" ning Kalmoni opereti "Silva". Lavastajaks oli endiselt Umboja, dirigendiks paluti seekord Valter Puidak. 1937-ndal aastal toodi lavale viimane operett "Onu-poeg Bataaviast", mille^{Järel} trupp hakkas lagunema, kuna mitmed kandvad jõud lahkusid Puhjast. Näiteks asus Salme Kuik tööle "Vanemuisesse".

Kuid Puhja kohalike kunstikollektiivide töö kattis vaid osa asetleidnud ürituste üldisest mahust. Väga tihti käis siin teisi ansambleid, orkestreid, näitetruppe jne. esinemas. Seltsi protokollide raamat lausa kubises mitmesugustest kunstikollektiivide avaldustest ja kirjadest, milles palutakse leida aeg ühe või teise kollektiivi esinemiseks. Pakkumisi oli sageli nii palju, et paljudele tuli ära oelda. Mõningate külaliskollektiivide üritused tunduvad olevat eriti huvitavad. Nii on mitmeid pakkumisi Eesti Muusikamuuseumi Ühingu. 19. augusti 1932. aasta kirjas palub nimetatud ühing vastu tulla saalitaotluse soovile, kuna teoks on "ülisuure tähtsusega ringreis."

Lisaks kontserdi ja teatritegevusele on muuseum väga huvitatud rahvalaulikutest, heliloojatest, kultuuri-
tegelastest."¹

Puhja üldiselt suur tunnustatus ja seltsi-
maja populaarsus lubasid tõsta saaliüüri küllalt kõr-
geks oma maja kasude huvides. Tihti peavad ^{ka} kollektiiv-
id üüri liiga kõrgeks, nimetades isegi seda kõrgeimaks,
millist nad ~~mojal~~ Eestis on ^vkoanud, Isegi Eesti Draa-
ma Stuudio talituse juht on sunnitud teatama et "Teie
poolt nõutud saaliüür 25 krooni on praeguse kitsa aja
kohta liiaks kõrge. Meie praeguseks maksimum üüriks
on olnud 10% üldisest sissetulekust."² 22. aprillil
1932. aastal palub Salme Reek teatada üüritingimused
saaliplaani ja täpse aja, millal nad võiksid ringrei-
sil olles Puhjat külastada. Diplomeeritud tantsuõpe-
taja J. Adamtau (praegune tantsuõpetaja Pärnus) palub
luba läbi viia tantsu kursused novembris 1932. Tantsu-
õpetunde lubab läbi viia seitsme öhtu jooksul à 3-4
tundi; samuti pakub end näiteinstruktoriks kaheks
nädalaks, mille eest soovib 55 krooni.

Väga heaks seltsi tegevust iseloomustavaks
dokumendiks on Hugo Lauri õnnitluskiri seltsi 25. aastase
juubeli puhuks. "Levitagu see Tartumaa eeskujuli-
kuseid rahvamaja oma ümbruskonnale kaua kestvail

¹ ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Üles-
ehituse Riiklik Keskrahv = ORKA Fond nr. 2800, nim
nr. 1, su. nr. 399, lk. 20.

² Samas, lk. 23.

aastail vaimuvalgust ja elavat ajaviidet. Kostku lah-
ke laul ja mõnus mäng lakkamatult kaus-kausa, nii pa-
kasel talvel kui ka sumedal suvel, sellest minulegi
armsaks ja koduseks saanud majast üle Kavilda kaunis-
te orgude, väljade ja metsade ning helisegu eeskujuks
naabrusele Virtsjärve ulatusrikkaste sinivete kohal!
Etendatugu menukalt sellel näitelaval kodunurgale
teatrikunsti, mis virgutaks ja elustaks rahva meeli,
olgu kurbuses või naljas! Tagatiseks sellele on Puhja
Hariduse Seltsi andeküllane ja teovõimne tegelaskond,
kellega minul rõõmu on olnud sageli koos töötada.

7. veebruaril 1932. aastal "Estonia" teatris.
Hugo Laur. "¹ 1935-nda aasta suvel teatab Eesti Muu-
sikamuuseumi ühingu oma järjekordses kirjas Puhja Haridus-
seltsi juhatusale." Muusikamuuseumi ühingu juhatus
pöörduv Teie poole tungiva palvega lubada Teie pidu-
saali kasutada ettekannete korraldamiseks rahvamuu-
sika, mängu- ja kombevara eeskavaga laupäeval 12. ok-
toobril sa. "² " Esinetakse juurdelisatud uue eeskava-
ga ja esmakordselt, nimelt-jõul, näär ja pulm, torupill
ja kahe viiluli koosmäng, rahva- ja lindude laule;

¹ ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku
Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi = ORKA Fond nr. 2800,
nim. nr. 1, sü. nr. 405, lk. 10.

² Samas, sü. nr. 399, lk. 43.

Puhja Hariduse Selts

2-sel Suviste pühail, 9. juunil 1930 a.
Estoonia näitleja Hugo Lauri kaastegevusel

Mikrumädi

H. Raudseppa

näidend 5 vaatuses. Sel hooajal kõige rohkem läbiõõnud
näidend Eestis. Draamastuudio poolt üksi 98 korda mängitud.

Algus kell 1/2 9 õhtul.

Päasetähed 100 - 35 sendini.

Tantsuks 35 senti.

//

Toimkond.

„Varak'u" trükk, Tartus.

RAHVALAULAMISE MUUSEUMI ÜHING.

VII RINGREIS

7. IX — 18. X 1935. a.

Pulmatohter.

Nääripoiss.

Kuulsad pulmapillimehed
Lepiku Mihkel ja Männi Mart, Torist.

Puhja Haridusseltsi saalis,
laupäeval, 12. oktoobril 1935. a.

MUSEUMI PIDU JÕUL. NÄÄR. PULM.

Kuulus Torupilli Jaan,
Mustjalast.

Rahvalaule, lindudelaule,
■■■ pillimuusikat. ■■■

Kombeid, nalje, mängu:

Viljaõnneviskamine, Kiisanoot,
Tedrelaskmine, Kivinaaber,
Rebasepüüdmine, Sepalkäimine.

Jõuluorik.

Rehepapp.

Näärisokk.

Nääripoiss.

Näärinäkid:
Kurg, Sökk,
Hobune.

Kuulus laulik
Jäätma Mari, Audrust.

Ringmänge:

Kedrajamäng, Nõelamäng,
Pulmatohter. Vihtlemine pulmas.

Tants:

Kükitamistants, Ristitants,
Targareheatlune, Tootants j. t.

Ettekanne kell 1 päeval õpilasile.

Päsetähed: õpilasile 20 senti ja rahvale 35 senti.

Kuulajaskonda palutakse võimalikult rahvariideis ilmuda.

Trükitud eeskavad ä 5 senti. Postkaardid tegelasist ä 5 ja 12 senti.

Eelmüük: Kavilda vallamajas.

Ettekanne kell 8 õhtul rahvale.

Lõpuks **TANTS** torupilli, karjapasuna ja teiste

vanade pillide saatel kuni kella 1 õösel.

Päsetähed:

I istek. 75 s., II—60 s., III—50 s.,

ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku
Ülesehituse Riikliku Keskarihiivi = ORKA
Fond.2800,nim.nr.1,sü.409,lk.33

kombeid, nalge, mänge, ringmänge ja rahvatantse, missuguseid seni ettekantud ei ole. Peale eeskava tutvustatakse soovikorral ka vanu pille. Einevad vanad pulma pillimehed ja laulikud: Pärnu-, Saare-, Harju- ja Virumaalt. Muusikamuuseumi ühingu siht on - Muusikamuuseumi asutamine ja ülevälpidamine ning eesti helikunstnike, rahvalaulikute ja pillimeeste mälestuste jäädvustamine."¹

Peab ütlema, et muusikamuuseumi üritused olid tol ajal rahva hulgas väga populaarsed. Näiteks kirjutab 12. oktoobril 1932. aastal Tartu Linna Koolivalitsus Eesti Muusikamuuseumi Ühingu järgmist: "Teie poolt Tartus 8. skp. "Vanemuises" ja Tartu Tütarlastegümnaasiumi ruumes Tartu koolide õpilasile korraldatud vanamuusika ettekanded, rahvatantsud, rahvalaulud ja jutud viisid meid nagu nõiakepi abil tagasi meie minevikku ning manasid esile sügava rahvusliku tõlgitsemisviisiga meie esivanemate ja meie oma vanemate muinasloolise ilma. See oli kui piltlik õppetund meie rahva ajaloo käsitlemise alal. Rohkearvuline õpilaspere jälgis ettekandeid suure huvi ja vaimustusega."²

¹ ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarchiiv = ORKA Fond nr. 2800, nim. nr. 1, sü. nr. 399, lk. 43.

² Samas, lk. 44.

7.oktoobriil 1937.aastal kirjutab Ambla kino-
teatri omanik V.Klaar Puhja Haridusseltsile "Oman
ajakohase transportteeritava helifilmi aparatuuri
ja olen korraldanud suuremose Põhja Eesti alevites
ja alevikkudes üksikuid kinoetendusi.Omades hea apa-
ratuuri ja näidates ainult väärtuslikke filme,olen
igalpool kus seni etendusi korraldanud,võitnud suurt
poololehoidu.Siseministeeriumi soovitusel soovin oma
töötamispiirkonda laiendada ja tulevikus ka Teie
saalis etendusi korraldada."¹

Järgneb 16-mne filmi loetelu, millistest siin-
kohal võiks näidetena tuua tol ajal suuremat menu
omanud kinoetendusi:

- 1.Clo-Clo -Franz Lehari suuoperett,
peaosas Marta Eggert.
- 2.Taras Bulba - suurfilm vene elust.
- 3.Tsirkus - N.vene kunstiline suurfilm
vene keeles vene näitlejatega.
- 4.Moskva Shanghai - suurfilm,
peaosas Pola Negri.

NB!Filmide nimetused ja neile lisatud lühikommentaa-
rid on võetud ja täpselt maha kirjutatud V.Klaari
hariduseltsile saadetud reklaamkirjast.

Kultuurilise tegevuse laienemist iseloomusta-
vate kirjalike allikate hulgast võiks ära märkida

vael Ulemaalise Maatööraha Uhingu (ÜMU) kirja Puhja

¹

ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Üles-
ehituse Riiklik Keskarhiiv = ORKA Fond nr.2800,
nim.nr.1, sü.nr.399, lk.61.

Haridusseltsi juhatusale 20.septembrist 1940.a.

"ÜMÜ Puhja osakonna tegevus on niivõrd kokku laienenud, et on kerkinud üles tarvidus oma ruumide järele, et mitte takistada osakonna juurdekasvu ja tema kultuurilist arengut, sellepärast pöörame Puhja Haridusseltsi juhatuse poole sooviga, et Puhja Haridusselts annaks üle Puhja rahvamaja suure saali ja kõrval oleva ruumi ühe inventariga." ¹

Läbiviidavaid spordiüritusi võiks iseloomustada siinkohal Tartu Spordiseltsi "Kalev" avaldus 1937-ndast aastast, milles palutakse luba spordipeo korraldamiseks ja spordipropaganda läbiviimiseks. "... spordiaias tuleks korraldamisele kergejõustiku voistlused ja käsipall, kuna saalis korraldame spordipeo, mille kavas - poks, meadlus, tõstmine, akrobaadid ja ne. Ühtlasi teatame, et oleme nõus korraldama oma külaskäigu voistlused - peoantu koos Teie lgp. seltsi spordiringiga." ²

1

ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik keskerhiiv = ORKA Fond nr.2800, nim.nr.1, sü.nr.399, lk.82.

2

Samas, lk.60.

Puhja Haridus Seltsi spordi osakond

korraldab pargis

Pühapäeval, 8. augustil 1980. a.

SUURE SPORDI JA RAHVAVEO

Ümbruskonna sportlaste osavõtul. Võistlused rändkarika ja teiste auhindade pääle.

Rahvapeol mitmesugused lõbustused. Märgi-
laskmine, potilöömine, kotisjooks, postlotsa
ronimine, eeslisaba, armuapteek, kaarditark,
hiromant, õnneratas, jne. jne.

Rahvapeo algus kl. 1 p.l.

Rahvapeo algus kl. 1 p.l.

Õhtul kell 8 saalis

JALGPALLILÖVI

Pöörane nali sportlaste elust 3 vaatuses J. T a s k a juhatusel.

VABA HARJUTUSED

TANTS

Pääsetähed Rahvapeole 25 snt., õhtusele etendusele 1 kr.-35 snt. Tantsuka 35 senti.

Toimikond.

„Varakult“ trükk Tartus.

ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku
Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi = ORKA
Fond.2800, nim.nr.1, sü.407, lk.35.

Vabakunsti Rändtrupp „Herkules“

korraldab

35

Suurejooneline, huviküllane
demonstratsioon!

Sensatsioonilised raskejõus-
tiku ettekanded!

Raskejõustiku Spordi-pidu

Pidu algus kell õhtul, lõpp kell

Pääsmed, vaatamata suurtele kuludele, ühes-tuntuga-kogu-õhtuks

Riidehoid

senti.

— NÄITELAVAL: —

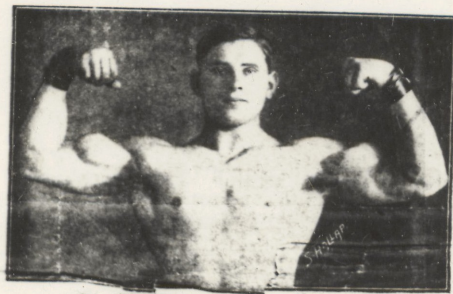
Mees, kellel pole võistlejat kogu maailmas oma fenomenaalsetes jõustiku numbrites! Rahvale juba varemalt tuntud „LURICH II“ oma ideaalselt arenenud kenaehituse, paindivuse ja jõu tõttu!

Esineb suurimate raskejõustiku numbrita mitmekordne

maailmameister - jõumees

Saul Hallap!

Mees üle saja auhinna omanik!!! Esineb auhindadega näitelaval! Kava koosneb üle poole-
saja jõu- ja ilunumbri! Kõik üllatav ja aimamatu!

„Kuradisild teraspussidel.“ Hoiab üleval kuni 10 d:ami.
Kandajad kuni 40 pd. — 650 kg.

Tasakaalu kuningas:
Tasakaalu numbrid plokkidel ja plastilised ettekanded.

„Meteooride sadu“
Lendavad tõrvikud, pudelid, taldrikud, pallid jne.

Simson:

Rehib käes uusi raudahelaid öökõrtena katki ja murrab raudlatte spiraalidesse.
Mängib mitmepuudaliste pommidega kui kummi pallidega.

ÄHVARDAV SURM:

20-ne naelaliste haamritega purustatakse S. HALLAPI pealael kive kildudeks.

Lõpuks: Rahvapärased tõstevõistlused publikule vastupidavuses, auhinna-diplomi ja kohaliku meistri nimele.
Humoorikad ettekanded — tõstmine tagaselja jne.

Simson:

S. Hallap — skulptuuris
Raskustõsted 2 pd — 40. puudani.

Akrobaatika:

Hirmuäratavad kehapiinutused, surmasõlmed, tikk-flokid,
karusell kahurikuulil jne.

MUUSIKA

TANTS

EINELAUD

Tegelaste piltpostkaardid mälestuseks müügil kassas.

NB. Kunstnikud jätvad enestele õiguse ettenägemata takistuste juhul üht nummert teisega vahetada.

Märkus: Pidul peetakse kindlasti väljakuulutatud tahtajal, vaatamata ilmastikule.

Töötlökoda VERRAK-Tartus, kuu 24

ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku
Ülesehituse Riikliku Keskarhiivi = ORKA
Fond.2800, nim.nr.1, sü.399, lk.41.

Puhja Haridusselts

korraldab

Kolga-Jaani Haridusseltsi „Lalsi“
ruumes pühapäeval, 14. sept. 1930.

PEO=ÕHTU

Esikavas:

Jalgpalli=lõvi

Pöörane nali spordimeeste elust 3 vaatuses. Tuntud
Tartu näitleja J. Taska juhatusel. See tükk
on igal pool laineid löönud ja
ka laialist osavõttu
leidnud.

|| Kes südamest naerda soovib, see tuleb peole. ||

Muuseas on publiku ja näitlejate vahel palli mäng.

Tants Puhja puhkpillide
orkestri saatel Tants

Algus kell 8 õhtul.

Pääsetähed: 1 kr.-35 s. Tantsuks 35 s.

TOIMKOND.

Kavilda N. Mängu Ühing „Lennuk”

pühitseb

Korv aldas,

augustil 1933 a.

Peo õhtu

K A V A S:

1) „Paadialused vargapoisid”

Nali 2 vaatuses, laulu ja tantsuga

2) Juudi rügement.

3) Singapuri Jussi ja Pirnaste Jassi

jõurammu katsumine,
jõapommi tõstmine.

4) Tõmba-Jüri

naljakõne ühes lauluga
Puupea tervishoidline õpetus.

Lõpuks TANTS

Tantsuks mängib puhkpillide orkester. EINELAUD.

Algus kell 20 lõpp k. 3 homm.

PÄÄSMED: I koht 50 snt, II koht 40 snt, tantsuks 30 snt.

Sõldukeil valve.

JUHATUS.

Permanni trükitoda ja raamatufabrikas Tartus.
Narva tän. 3. — Rõnerv. 6-19.

IV PEATÜKK

Puhja puhkpilliorkestri tegevus

XIX saj. 60-tel aastatel hakkas Puhjas, nagu teisteski Lõuna-Eesti piirkondades, tekkima vennastekoguduste liikumine. Kuna Puhja palvemajas puudus orel millega laule saata, siis tekkis terav vajadus puhkpilliorkestri järele. Kahjuks pole säilinud kirjalikke andmeid orkestri asutamise kohta, kuna vennastekoguduse arhiivimaterjalid hävisid sõjakeeristes. Suulised andmed on pärit Joosep Juudaselt (1873-1965), kelle isa Hans Juudas oli vennastekoguduse orkestri üks asutajaid liikmeid. Joosep Juudase mälestusi on üleskirjutanud koduuriija J. Lään 1959. aastal. Kuna küsitletav oli juba toorkord kõrges vanuses (85 a.), siis orkestri täpse asutamisaasta suhtes polnud ta enam täiesti kindel. Tema arvates asutati orkester 1867. või 1868. aastal. Joosep Juudas jutustas, et orkestri loomise mõtte algatajaks ja realiseerijaks oli olnud tolleaegne vennastekoguduse jutlustaja Samuel Luisk, kes ise mänginud kornetit. Ta valinud kihelkonnakooli ("köstrikooli", nagu rahvas seda nimetas) musikaalsematest poistest tublimad välja ning hakkas neid õpetama. Kaasa mänginud ka tema vend, kes oli Tarv ajal õpetajaks. Orkestrisse kuulunud meestest olid 1959. aastal elus veel Hans Juudas, Märt Uiho, Mih-

kel Levole. Kuna kõik pillimehed olid pärit jõukamatest peredest, ostsid vanemad neile Tartust isiklikud pillid. Proovid toimunud koolimajas. Varsti kõlanud koraalid ja teised kirikulood päris kenasti. Orkestri põhiline ülesanne olnud palvemajades laulude saatmine, kuid vahel tulnud esineda ka väljaspool. Võib arvata, et eeskujuks orkestri loomisel Puhja palvemaja juurde oli Tartus 1825. aastal loodud vennastekoguduse orkester, mis tegutses praegusel 1. mai tänaval paarikümne aasta kestel. Siinkohal tuleks mõne sõnaga meenutada vennastekoguduste osa, mis mõningal määral soodustas muusikakultuuri arengut Eestis. Kuna palvetundides pidid kõik aktiivselt laulmisest osa võtma, kujunesid palvetunnid aktiivse musitseerimise keskusteks. Vennastekoguduste lauluvara oli väga lähedane saksa rahvalaulule. Katoliiklased süüdistasid vennastekoguduste liikmeid selles, et nad tarvitasid palvetundides "tantsu - ja lorilaule". Vennastekoguduste liikumine on pärit Saksamaalt nn. "Herrenhut" - "Issanda kübar" ning selle liikumise asutaja oli Nikolaus Ludwig krahv von Zinzendorf (1700-1760). Eestis oli esimeseks vennastekoguduse keskuseks Urvaste. Koguduse liikmed õpetasid oma lapsi juba varakult laulma. Seetõttu oskas igaüks üsna suurt repertuaari peast ega rippunud laulmisel raamatuteksti küljes. Mida tuttavamad olid laulud, seda innukamalt ja distsiplineeritumalt neid ka

lauldi. Paljude palvetundides lauldavate laulude viisid muutusid hiljem rahvalauludeks, varieerides ja täienes Eesti folkloorile omaste joontega. On säilinud Urvaste koguduse päevik 1742.aastast, kust võib lugeda, et Urvaste kooliõpetaja Matsi Leert lasknud palvetundides peast laulda 16 laulu ja laulukatkendit, mis kuulajate sõnade järgi kõla - nud kõik väga kenasti. Urvastest liikusid kogudused üle kogu Eesti, aidates kahtlemata kaasa rahva muusikalise vaimu tõusule ja hiljem instrumentaalmuusika levimisele.

Peale 10 aastast tegevust Puhja orkestri tegevus vaibub, kuid A. Läte tulekuga Puhja kutsutakse pasunakoor jälle ellu. Nüüd kannab juba põhilised orkestrikulud kogudus. Lätele abiks kutsuti vahete vahel instrueerima tuntud puhkpillimuusika tundja David Virkhaus. Läte juhatusel töötas orkester kuni 1883. aastani. Osa liikmeid pildistati 1880 a. sügisel. Vt. foto lk. 63. Pildil on näha ka A. Läte "Kuldrannake" loomise ajast. Üks orkestri liikmetest Karl Lest pühitses 23.veeb. 1959. aastal oma 74.-ndat sünnipäeva ja 47 aastast orkestrist mängimist. Puhja kogudusel oli võim - lus orkestri kaudu kinkida juubilarile mälestuseks uus kornet, mida Karl Lest juba 47 aastat selles orkestris oli mänginud. See juubel sai tõukeks orkestri ajaloo kirjapanemiseks, mille peamiseks

1880.aastal pildistatud Puhja mängukoor
(puhkpilliorkester) istuvad vasakult paremale:

KARL NOIMANN

AUGUST PEERNA

ALEKSANDER LÄTE

AUGUST PUIDAK

seisavad:

MART LAURSON

RUDOLF PEERNA

JÜRI SÖBER

JAAN LOSKIT

SAMUEL LUIISK

eestvedajaks oli kirikuõpetaja J.Lään.

Isalt kuulnud mälestuste põhjal mäletas J.Juudas järgmisi esimese Puhja pasunakoori mängijaid, kes enamuses olid Puhja "köstrikooli" poisid:

1. Märt Uiho - Kavildast, Kaldi talu perepoeg
2. Tõnis Peerna - Ulilast, Härmatsi talu poeg
3. Jaan Loskit - Kongutast
4. ? Luik - Tarvoja kooliõpetaja
5. Samuel Luik - Tarvoja kooliõpetaja vend
6. Hans Juudas - Kavildast Juraku talust
7. Jaan Uiho - Kavildast, Kaldi talust

Mitu korda oli orkestrit juhatamas käinud David Virkhaus. 2 korda oli esinetud selle orkestri koosseisuga ka väljaspool kihelkonda - Tartumaal, Aru mõisa omaniku von Mühlени matustel ja selle sugulase matustel Uusna mõisas Viljandimaal. Peale umbes 10. aastast tegevust oli orkester tülide ja lahkhelide tõttu lagunenu. Kui nimetada eelpool mainitud orkestrit Puhja I-seks puhkpilliorkestriks, siis II puhkpilliorkestri esilekerkimine on otseselt seotud Aleksander Läte tegevusega Puhjas. Veel enne kooli algust 1879-ndal aastal hakkas ta asjast huvitatud noortest puhkpilliorkestrit organiseerima. Nõuandjaks kutsuti Vääverest David Otto Virkhaus, kelle abiga telliti uued pillid ning muretseti noodid. Kuna orkestri loomisest oli huvitatud suurel määral kirik, siis kandis pillide ostukulud Puhja kogudus. Mõned nä-

dalad õpiti pille käsitama ja paari proovi järel oli kõlanud juba "Aleksandri marss"

Läte mängis oma orkestriga nii koolimajas köster Rossmanni palvetundides kui ka kirikus, ent ei puudunud esinemised ka väljaspool vaimulikke ringkondi. Orkestris mängijate arv suurenes pidevalt, ning osavõtjaid tuli isegi kihelkonna kaugematest nurkadest. Eipeetud paljuks käia harjutamas 10-15 km. kauguselt. Selle aja kohta on ajalehes ilmunud foto 1880. aastast. Vt. foto lk. 63. Foto on kopeeritud ühest vanast „Postimehe“ numbrist, mis leiti Puhjast vanapaberi hulgast. Orkester pole siin täies koosseisus.

Ajaliselt III orkestri sünni mäletas Joosep Juudas veel päris hästi. Ta oli siis 17.-aastane (sündis 1873, seega 1890. aastal). Orkestrijuhiks kohale asus tolleaegne kirikumõisa rentnik Mihkel Roth. Juudase mälestuste järgi oli Roth Valga Zimse seminari kasvandik ja väga hea muusikamees. Tema energilise tegevuse tulemusena sai jalad alla kõigepealt puhkpilliorkester. Põhiliselt mängiti kirikumuusikat, kuid ei puudunud ka ilmalikud palad nagu E. Kiesleri "Pidumarss", V. Bellini "Lapsepõlve unistus", Clorcksi marss "Keisri kutse". Kuigi orkestri tegevus oli edukas, ei võetud osa IV, V ega VI üldlaulupeost. Võib oletada, et kõik palad polnud orkestrile jõukohased ning ka majan-

Puhja puhkpilliorkester
1896.aastast.

Taga: J.PÜVI A.PEHKA

H.PAUSKA S.SEPP

Keskel: J.RÜÜBER J.KONI

I.ROOTS J.JUUDAS

V.REBANE

Ees: O.KOGER K.SAMPMANN

huslik olukord ei lubanud selliseid kulukaid reise ette võtta.

Selles orkestris mängisid kaasa Puhja kiriku kellalööja Johannes Roots, tööline Jakob Rüüber, Joosep Juudas, Karl Lest jt. Mängijate koosseis on alata muutunud ja III orkestri tegevuses on vaheaegu olnud, eriti sõdade ajal (1914-1918, 1918-1920). Ka orkestrijuhid on vahetunud. Mihkel Roth'i lahkumise järel tuli Karl Menning, pärastine "Vanemuise" direktor. Tol ajal oli ta Puhja kiriku õpetaja J. Walk'i juures prooviaega tegemas.

Mõningat huvi tol perioodil tegutsenud orkestri liikmete sotsiaalse koosseisu kohta pakub J. Juudase Kuremaalt saadetud foto, kuhu on lisatud mängijate päritolu. Kiri on saadetud 11. III 1961. aastal Tallinna Teatri ja Muusikamuuseumi.

Juudase osavõtu ajal mängisid orkestris:

1. J. Püvi -Konguta valla perepoeg.
2. A. Pehkna- Ulila valla perepoeg.
3. Panska - Puhja küla keppani talupidaja poeg.
4. S. Sepp - Puhja küla sepp.
5. V. Rebane - Völlinge küla Jaagu talu perepoeg.
6. J. Rüüber - põllutööline.
7. J. Koni - Tuule veski mölder.
8. J. Roots - kiriku kellalööja.
9. J. Juudas -Juraku talu perepoeg.
10. K. Sampman Konguta valla Laatsi talu perepoeg.

11. O. Kager - Konguta Roti talu perepoeg.

"Pidud, nii seltsimajas, kui ka eri kohtades, aitasivad kaasa, kölbelise ja kultuurilise elu tõusuks üsna tunduvalt, eriti siis, kui saime kõik ümb-ruse kõrtsid sulgeda, jäi meil väga avar Haridus Seltsimaja kitsaks, ehitasime juurde seltsimajale palkoni, ja nii võisime Puhja keskuse üldise tõusu tempuga teatavalt üsna rahul olla. Ja sellele oli ka siinse puhkpillide orkestri osa kaasa mõjuv."1".

1911.aastal muudeti Puhja Laulu ja Mängu Selts Puhja Haridusseltsiks. Samal aastal asub sealse muu-sikaelu etteotsa Samuel Sütt, kes sai hea etteval - mistuse Tartu õpetajate seminaris. Kuna vanad pil - lid olid suurelt osalt tarvitamiskõlbmatuks muutu - nud, siis saigi uute pillide muretsemine lähematel aastatel orkestri tegevuse põhieesmärgiks. Korral - dati terve rida tuluõhtuid, kus puhkpilliorkestri kõrval esines ka näitering ja koor. Kui veel juur - de arvata mõned kirikus ja surnuaial mängimisest saadud rublad, siis päris kena summa instrumenti - de muretsemiseks. Pillide Tartust äratoomiseks lae - nati talumehelt hobune ja vanker. Üks vana Puhja elanik meenutas, et see pillide toomise lugu läi - nud veidi täbarasti. Toojad olevat linnas peale pil - lide veel midagi kangemat ostnud ning koduteel söi - duga liialt hoogu sattunud. Kiire sõit ja halb tee "1". Tallinna Teatri ja Muusikamuuseumi Fond nr.113. J. Juudase kiri 11. III 1961. aastast.

olevat hobuse kraavi ajanud. Hobune murdnud jala ja nüüd tuli peale pillide ostu veel hobune välja maksta.

Neil aastail esineti väga palju nii seltsimajas, kui ka metsapidudel kauni Võrtsjärve ääres. Ei läinud ühtki suuremat rahvapidu mööda ilma puhkpilli - orkestrita. Eriti tõstis orkestri tähtsust asjaolu, et puhkpillimuusika saatel tantsimine muutus järjest populaarsemaks. Kultuurielu elavnemise tõus jätkus kuni I maailmasõjani, mil enamus noori mehi võeti sõtta. Mobiliseeriti ka põhiline osa orkestriliikmetest. 1914 - 1918 oli orkestri tegevuses vaheaeg. Uut hoogu püütakse orkestrisse sisse ajada sõja lõppedes, kuid uus sõjalaine hävitab ka selle katsetuse ja nii suudab kihelkonnakooli juhataja Valter Puidak alles 1920. aasta oktoobris Puhja ümbruse puhkpillimängust huvitatud noormehed kokku koguda ja nendega regulaarselt harjutusi alustada. Valter Puidakut tunti kui head muusika tundjat. Juba ta isaakodus oli muusika ammust ajast au sees olnud. Valteri isa August oli A. Läte orkestris viiulit mänginud, hiljem ka kornetit. Need traditsioonid kandusid pojale. Kuna kihelkonnakooli juhataja Rudolf Peerna oli ise suur muusikasõber, siis valitses koolis õhkkond, mis soodustas õpilaste muusikalist arengut. Nii August Puidak, kui ka Rudolf Peerna olid A. Läte kasvandikud. 1917. aastal lõpetas Valter Puidak Tartu

Õpetajate Seminari, mis asus tööle Puhja, kus üsna pea alustas töötamist puhkpilli orkestriga. Harjutusi peeti kaks korda nädalas Puhja seltsimajas. Vabadel õhtutel koguneti Mihkel Tuhkur'i juurde Järvekölla, kas siin algajaid õpetas. Esimene selles koosseisus orkestri esimene oli 10. dets. 1920 Järvekölas Kiho talu peremehe Mihkel Raudseppa matustel. Tookord alustanud meestest mängisid:

1. Gustav Kontor - 1927 aastani
2. Karl Lest - 1. juunini 1959
3. Juhan Sütt - 1924 aastani
4. Jaan Köisi - 1926 - " -
5. Ants Oja - 1927 - " -
6. Juhan Koni - 1921 - " -
7. Karl Johanson - 1923 - " -

algajatest mängivad

8. Bernhard Kaisi - 1. juun. 1959. a.
9. Aleksander Puskar - - " -
10. Johannes Takel - - " -
11. August Susi - 1933 aastani
12. August Nurm - 1942 aastani
13. Arnold Kaisi - 1939 aastani
14. Elmar Parusk - kuni 1927. a.

Kuna sõjakeerises olid paljud mängijad kaduma, läinud, tuli kiiresti asuda järelkasvu väljaõpetama. Küllaltki lühikese ajaga suutis Valter Puidak - toetudes muusikalise kasvatuse kõrgele tasemele koolis-

Puhja puhkpilliorkester 21.mail 1922.aastal.

Sama orkester esinemas Puhja kevadpeol 21.V.1922

Puhja puhkpilliorkester koos pargi istutajatega
1921.aasta kevadel.

Puhja kvartett vasakult: õpetaja SÜTT, JAANUS,
ASSAK

lvälja õpetada üheksa noort mängijat, kes koos veteranidega suutsid puhkpillimuusika Puhjas jälle ausse.

Eriti meeldejäävateks kujunesid peod Vörtsjärve kõrgel kaunil kaldal Tammeveski juures ja Vehendi Trepimäel. Kui öhtu oli vaikne, kostis muusika selgelt üle järve meelitades Mulgimaa rahvast järve kaldale seda kuulama.

Vana pillimees Jüri Ani meenutab üht lõbusat lugu seoses külalisesinemistega. Kord saanud orkester kutse sõita Otepäälle mängima. Kuna hobused kartsid sõidu ajal pillimängu ja orkester ei mahtunud paari-le vankrile ära, otsustati laenata ühest suuremast talust traktor, et panna see vedama viit vankrit, kuhu orkester vabalt peale mahtus. Orkester saadeti auavalduste saatel mürtsudes Puhja alevistõele. Poolel teel olevat traktor ülesööelnud ning edasi jätkati raskete pillidega jalgsirännakut. Kohale jõudes polevat kellelgi olnud ei laulu-ega mängutuju.

„1923-ndal aastal võttis orkester osa kaheksandast üldlaulupeost Tallinnast. Koos orkestriga võtsid osa ka Puhja Haridusseltsi segakoor 40-lauljaga ning meeskoor 25-lauljaga.

Üldse on orkestrist selle algusest peale läbi käinud 81 meest väga erineva staažiga alates ühest aastast kuni neljakümne seitsme aastani.

1959.aasta järelpärimiste Puhja kirikust orkest-
ri tegevuse kohta vastas koguduse õpetaja J. Lääne,
et mingeid kirjalikke andmeid orkestri tegevuse koh-
ta pole kirikus säilinud. Hariduse ja kultuuri orga-
nisatsioonid pole oma materjale kunagi kogudusse
hoiule andnud. Selle tõttu jäävat ainsateks allikateks
veel elavate orkestri liikmete meenutused, kuid ka
need on mõni kord üsna lünklikud, sest tihti ei mäle-
tata missugustel üle-eesestilistel laulupidudel nad on
käinud. J. Lääne andmetel olevat keegi mängija nime-
tanud esinemist Rootsi kuninga Gustav V Adolfi vastu-
võtul, kui too Eestit külastas.

1931.aasta kevadel juhtus Puhja muusikaelu ühe
tublima aktivisti Jüri Aniga raske õnnetus; ta kaotas
sindli löikamisel parema käe. Kaotanud käsi ei või
maldanud enam alti mängida, kuid orkestrist kõrvale
jäämine tundus energilisele noormehel võimatuks. Ta
palus endale vana kaelabassi ning hakkas selle peäl
iseseisvalt mängimist õppima. Eriti suurt tahtejõudu
nõudis vasaku käega üle ventiilide mängima õppimine.
Paljud kaasmängijad pidasid seda hoopis võimatuks,
aga Jüri Ani tõestas vastupidist. Vähem kui poole
aasta pärast mängis ta juba orkestris kaasa. Kuid
võitlus oma õnnetusega jätkus. Siiani oli Jüri Ani
pidanud orkestripäevikut ja selle töö jätkamiseks
tuli ära õppida vasaku käega kirjutamine.

Esiplaanil bassimängija Jüri Ani (mängib vasaku käega). Vasakult pärmine kodulooüuriija pastor Lääne.

Orkestri veteranid vennad Karl ja Juhan Lest.

Tahtejõud viis ka seekord sihile, aidates suurelt osalt kaasa sellele, et meieni on säilinud väärtuslikud materjalid Puhja muusikaelu kohta. Puhkpillimuusika edasisele arengule aitas suurel määral kaasa Puhja naabruses asuvate valdade koondorkestri moodustamine 1933. aastal. vt. foto lk. 11.

Orkester käis koos küll üsna harva, kuid võimsalt kõlav koosmäng innustas edasistele saavutustele. Orkestrisse kuulus umbes kaheksakümmend mängijat ning juhatajaks oli Juhan Malkus. Esineti suvepäevadel ning laulupidudel.

1934. aasta suvel toimus Puhjas järjekordne muusikaelu suursündmus. Haridusseltsi korraldusel peeti ära esimene Puhja laulupäev. Sellest võtsid osa ka naabervaldade - Konguta, Rõngu, Tamme ja Rannu isetegevuslased. Aukülaliseks oli palutud kunagine puhjalane helilooja Aleksander Lätte. Esitati põhiliselt eelmistel üld - ja Tartumaa laulupidudel kavas olnud laule ja orkestripalasid. Kuulajaid oli nii lähemast ümbrusest kui ka kaugemalt, nii, et avar väljak kiriku juures kirendas rahvast. Kuigi peo korraldajaks oli hariduselts, langes peamine koormus üldjuhile Valter Puidakule.

1930-ndate aastate lõpul hakkas kogu Eestis laialt levima rahvatants. Rahvatantsurühmad loodi pea-aegu kõikide seltside juurde.

1926.a. Puhja puhkpilliorkester esinemas
Tartumaa laulupäeval.

1926.a.

1926.a. Orkester külalisi tervitamas seltsimaja ees.

Sama sündis ka Puhjas. Saatemuusika eest tuli hoolitsema hakata jälle puhkpilliorkestril. Esimeseks tantsusaateks oli vana armas "Tuljak", mida iga mees võis kinnisilmi mängida. Eriti torema mulje jätnud rahvapeod traditsioonilistes kontserdipaikades Tammel ja Vehendis, kus värviküllastest rahvariietest kirendas kogu peoplats, ning kus "puhkpilliorkestri" hoogne mäng pani nagu iseendast jalad tantsulööma" ¹ - meenutab Jüri Ani.

¹

Tallinna Teatri- ja Muusikamuuseum.

Fond nr.113. Jüri Ani päevik, lk.14.

KOKKUVÕTE.

Puhja kultuurielu pakub silmapaistavt lõiku maakultuuride arengu ajaloos. Mõnes mõttes võib seda isegi kõrgemale seada mitmetest teistes maakohtades tegutsenud enam-vähem samalaadsetest kollektiividest, kuna õnnelikke kokkusattumuste läbi leidsid siinsel kultuuripõllul tegevust mitmed energilised kultuuritegelased, kelle eestvedamisel mõnedel aastatel lähenes üksikute kunstikollektiivide tase isegi professionaalsele. Samuti ei saa märkimata jätta Puhja kultuurielu mitmekülsust. Selliseid väga mitmes žanris tegutsenud kollektiive leiame tolle aja Eesti seltsieludes mitte just väga sageli. Ainuüksi maaoludes operetitrupi organiseerimine tundub tähtsa saavutusena, kuna see eeldas siiski muusika- ja häälekultuuri teatud arengutaset. Eriti väärib aga tunnustust Puhja puhkpilli-orkestri tegevus, kes läbi aegade suutis peaaegu 100 aasta vältel pakkuda rahvale naudingut ning kaitsta väärikalt kodunurga muusika-elu saavutusi mitmetel väljaspool kodukohta toimunud muusikaüritustel. Puhja orkester mängis koondorkestrite koosseisus mitmel korral "Vane-muise" saalile, mängiti laulupidudel ning võistu-

mängimistel ja alati hea eduga. Võrdleva näitena võib siinkohal tuua kultuurielu suhtelist tagasihoidlikkust Läänemaal. Näiteks mainitakse vaadeldaval perioodil Tõstamaal tegutsenud 20-30 liikmelist segakoori, kuid teistes suurematest kollektiividest puuduvad andmed või neid ei mäletata. Siinkohal ei tule arvesse üksikud laulikud, rahvapillimängijad ja mõned 2-4-liikmelised instrumentaal- ja lauluansamblid, milliseid eksisteeris peaaegu igal pool üle Eesti, kuid milliste aktiivne tegevus piirdus vahest ainult mõnel üksikul üritusel osalemisega nagu suvised rahvapeod kiigemägedel, pulmades, nääridel. Toris mäletatakse pidudel suure populaarsuse võitnud torupilli-duetti Lepiku Mihkli ja Männiku ^{III}Mardi osavõtul, kuid üsna tavaline oli, et sellistel puhkudel mõni lõõtspilli mängija kogu peotuju enda kanda võttis. Selle tõttu on just kunstikollektiivide mahult ja mitmekesisuselt Puhjale raske palju võrdväärseid kollektiive vastu seada. Kui paljusid maa-kohti on kultuurielu probleemide seisukohalt üana põhjalikult uuritud, siis tundub, et Puhja on mingil määral siiani varju jäänud ja väärrib nüüd oma kultuuriajaloo valgusta-

mises enam tähelepanu. See töö ei tohiks loomulikult minna Puhja kultuurielu ülehindamisele võrreldes teiste maakultuuride arengulugudega. Lihtsamal üldistamiselgi võime Puhjaga kõrvutada jõuka Viljandimaa, kus ärkamisaja liikumine sünnitas samuti tugevaid laulu-, näite- ja pillimängu rühmi. Nimetatud maakoha kultuuri-, haridus- ja seltsielu on leidnud valgustamist sellealases kirjanduses ning käesolev lühikokkuvõte ei sea endale ~~ette~~ eesmärgiks nende probleemide täpsemat valgustamist.

Lähtudes eelpool öeldust võib Puhja kultuurielu veendunult asetada Eesti teiste maakohtade kõrval küllalt väärikale kohale. Tänapäeval pole Puhja alev territooriumilt kuigi suur. Veel tagasihoidlikum oli ta vaadeldaval perioodil, kuid just see tekitab austust nende suhteliselt arvukate kollektiivide vastu, kelle kultuuriline tegevus kaugele väljapoole kodukohta ulatus. Läbi aegade tegutsenud puhkpilliorkester 15-25 osavõtjaga, pikka aega tegutsenud laulukvartett A. Puidaku juhatusel, 20-25-liikmelised mees- ja naiskoorid, segakoor, näitering, operetitruup jne. on meeldivaiks tõendeiks selle kohta, et vaadeldava

maakoha kultuurielul on märkimisväärne koht meie väikese Eesti üldises kultuuriloos ning mille valgustamine pole asjata vaev.

Puhja kultuurielust ülevaate and mine ei olnud käesolevas töös kaugeltki täiuslik, läbiuurimata probleeme leidub üsna rohkesti, kuid kuna sissejuhatavas osas vihjatakse töö teatud üldistavale iseloomule, teatud läbilõikele küllalt pika ja samal ajal väga vastuolulise ajaloolise tausta pinnal, siis loodab autor, et teatud ulatuses ülespüstitatud teema lahendust pakkus.

РЕЗЮМЕ

Господство капиталистических отношений в Эстонии во второй половине XIX века привлекает за собой большие изменения в экономической, социально-политической и культурной жизни страны. В толковании национальной культуры у отдельных руководящих деятелей сохраняются противоречия. Одна часть относится к феодальным пережиткам примитивно, и вместе с тем отрицает прогрессивное значение национальной культуры и ориентируется на немецкую культуру. Вторая же часть старается опираться именно на духовное творчество эстонского народа и ставит целью активное участие масс в возникающей культурной жизни.

В Пухья, отмеченная во вторую очередь тенденция получила заметное распространение с середины XIX века, где вследствие довольно хорошо улаженных школьных обстановок, возникли многие хорошие художественные коллективы. Интенсивному культурному развитию этой местности в большой мере способствовали также краткий или длинный рабочий период в Пухья известных эстонских культурных деятелей А.Ляте, Д.Виккхауза, Карла Меннинга и др.

Около 1840 - 1850 годов в Пухья был заложен твердый фундамент школы, где после нескольких годов работы учителя сумели создать свои певческие кружки. В 1879 г. был призван на работу в Пухья выпускник Валгаской семинарии Зимзе Арнольд Россманн, помощником которого стал Александр Ляте. В школе установили новый учебный план, большее внимание стали уделять обучению русскому языку. На страницах несколь-

ких тогдашних газет ("Вирулане", "Олевик", "Сакала" и др.) оказывают признание школьной и певческой жизни в Пухья.

"Лаулу я Мянрулехт" 1886 г. отмечает несколько представлений пьес пухьявцами, как "Этакий мульк", "Сааремаский племянник" итд.

В 1867 или 1868 г. в Пухья был создан духовой оркестр, деятельность которого является особенно выдающейся частью в культурной жизни Пухья.

12 февр. 1889 г. было созвано учредительное собрание Пухьяского Общества песни и игр". С этого момента культурная работа становится значительно плодотворнее, также крепнет материальная база. С ~~1902~~ 1901 г. в Пухья работает Карл Меннинг (позднее директор театра "Ванемуине") ставит здесь на довольно хороший уровень деятельность драматического кружка.

В 1911 г. Пухьяское Общество песни и игр переименуется в Пухьяское Общество просвещения. и все коллективы объединяются теперь под руководство Общества просвещения.

Во время 1 мировой войны культурная жизнь значительно утихает, так как большинство мужчин мобилизуются на войну, но начиная с 20-х годов 20 века можно заметить оживление культурной жизни.

Снова созываются хоры, драматический кружок, духовой оркестр. Несколько раз выступало Общество эстонского музыкального музея, театр "Эстония", "Ванемуине", владельцы кинотеатров и т.д.

В 1928 г. решили усилиями пухьявцев поставить на сцене оперетту "Бабочки". Опереттная труппа действовала в Пухья более 10 лет, поставив на сцене несколько оперетт и пьес.

В 1933 г. был создан совместный оркестр Лухья и соседних волостей. Духовой оркестр принимал участие в выступлении во время Тартуских певческих дней, местных певческих дней, а также сопровождал народных танцоров. Это особенно в конце 30-х годов, когда в Эстонии распространилось обрабатывание народных танцев.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKMATERJALID

I M a r k s i s m i - l e n i n i s m i k l a s s i k u d

V.I. Lenin. Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta.

Teosed, 20.kd. Tallinn 1953, lk.33-33.

II K i r j a n d u s

1. J. Hurt. Pildid isamaa sünninud asjust. Tartu, 1879.
2. C.R. Jakobson. Vanemuine Kandle Healed, 1869.
3. Koguteos Tartumaa. "Eesti I", Tartu, 1925.
4. T. Luhats. Ülevaade puhkpillimuusika harrastamisest Puhjas. Tartu rajoonis. Kodu-uurijate seminar-kokkutulek 7.-10.juulini 1970. Ettekannete kokkuvõtted, lk.226. Tallinn, 1970.

III P e r i o o d i k a

1. "Eesti Postimees" 1878.a.
2. "Laulu ja Mänguleht" 1886.a.
3. "Olevik" 1883., 1885., 1887.a.
4. "Oma Maa" 1884.a.
5. "Perno Postimees" 1857.a.
6. "Perno Postimees" 1884.a.
7. "Sakala" 1883.a.
8. "Tartu Eesti Seitung" 18 .a.
9. "Virulane" 1884.a.

IV A r h i i v i m a t e r j a l i d

1. ENSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv =ORKA. Fond nr. 2800.
2. Elva Rajoonidevahelise Koduloomuuseumi fondid. Puhja Keskkooli kroonika 1836-1966.
3. Tallinna Teatri- ja Muusikamuuseum. Fond nr.113. Fotokogu.

SISUKORD.

Sissejuhatus	2
I peatükk: Eesti rahvuskultuuri hindamisest kapitalistlike suhete kujunemise perioodil	7
II peatükk: Kultuuri- ja hariduselu areng kuni Puhja Laulu ja Mängu Seltsi asutamiseni	14
Tagasivaade Puhja kaugemasse minevikku... ..	14
Puhja kujunemine kultuuri- ja hariduskeskuseks.....	16
Puhja kultuurielu A. Rossmanni tegevuse ajal	22
Seltsi tegevuse algusaastad..	35
III peatükk:Ülevaade Puhja näiteringi ja külaliskollektiivide tegevusest..	42
IV peatükk: Puhja puhkpilliorkestri tegevus..	60
Kokkuvõte	79
Venekeelne resüme	83
Kasutatud kirjandus	86